

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

**КИРИЛЮК ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ**

Допускається до захисту:  
в. о. завідувача кафедри  
історії України та  
спеціальних галузей  
історичної науки,  
д.і.н., професор  
\_\_\_\_\_ Темірова Н.Р.  
« \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2023 р.

**ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ В ЗАКОНОДАВСТВІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

Спеціальність 032. Історія та археологія  
Магістерська робота

Науковий керівник:  
Мелекесцев К.І., старший викладач  
кафедри історії України та спеціальних  
галузей історичної науки, к.і.н.

Оцінка: \_\_\_\_ / \_\_\_\_ / \_\_\_\_  
Голова ЕК:  
Степанчук Ю.С., д.і.н., професор  
\_\_\_\_\_

Вінниця – 2023

**Кирилюк В. В.** Історична пам'ять в законодавстві незалежної України. Спеціальність 032 «Історія та археологія», ОП «Публічна історія». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2023.

В роботі проаналізовано важливість розуміння законів про пам'ять та їхнього впливу на формування наративів історичних подій. Також визначено необхідність подальших досліджень у цій галузі, включаючи вивчення потенційних обмежень і упереджень законів пам'яті. Автор пропонує рекомендації щодо майбутніх досліджень, серед них вивчення ролі законів пам'яті у формуванні національної ідентичності та впливу їх застосування на свободу слова. Загалом робота сприяє постійному розвитку знань у цій галузі та підкреслює важливість розуміння правової основи історичної пам'яті.

**Ключові слова:** історична пам'ять, законодавство, ідентифікація, політична пам'ять.

80 с., дод. 2. Бібліограф.: 50 найм.

**Kyryliuk V. V.** Historical memory in the legislation of independent Ukraine. Specialty 032 "History and Archaeology", OP "Public History". DonNU named after Vasyl Stus, Vinnytsia, 2023.

The paper is based on the analysis of the importance of understanding the laws on historical memory and their influence on the formation of narratives of historical events. Further research in this area is also warranted, including examining the potential limitations and biases of memory laws. The author offers recommendations for future research, including the study of the role of memory laws in the formation of national identity and the impact of their application on freedom of speech. In general, the work contributes to the continuous development of knowledge in this field, emphasizing the legal definitions of historical memory.

**Keywords:** historical memory, legislation, identification, political memory.

80 p., add. 2. Bibliography: 50 items.

## ЗМІСТ

ВСТУП .....	4
РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ .....	7
1.1 Стан наукової розробки проблеми .....	7
1.2 Джерельна база дослідження .....	14
1.3 Методологія дослідження .....	19
РОЗДІЛ 2 УСВІДОМЛЕННЯ ТА КОДИФІКАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ	
2.1 Формування уявлення про історичну пам'ять в незалежній Україні ...	25
2.2 Історична політика як феномен та її значення для України .....	28
2.3 Державна політика щодо історичної пам'яті у змісті законодавства та прийнятих рішень .....	32
РОЗДІЛ 3 РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ	
3.1 Вплив історичної пам'яті на ідентичність та сталість суспільства .....	44
3.2 Історична пам'ять в національній свідомості .....	48
3.3 Відносини з сусідами через призму історичної пам'яті .....	53
ВИСНОВКИ .....	64
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ .....	73
ДОДАТКИ .....	79



## ВСТУП

З моменту здобуття незалежності у 1991 році Україна зазнала значних політичних та суспільних трансформацій, включаючи розробку та прийняття різних законів та політик. Ці законодавчі заходи були спрямовані на виправлення історичної несправедливості, вшанування пам'яті важливих подій та сприяння національній єдності. Розуміння взаємозв'язку між історичною пам'яттю та законодавством є важливим для розуміння динаміки українського суспільства та його постійних пошуків спільного минулого.

Законодавство країни відіграє вирішальну роль у формуванні її ідентичності, цінностей та колективної пам'яті. Україна – країна з багатою та складною історією, тому її законодавство відіграє важливу роль у особливостях відображення та формування історичної політики держави, а відповідно й історичної пам'яті її народу. Саме колективні, «загальнонародні» спогади та інтерпретація подій минулого часто формують національну ідентичність і сприяють процесу примирення щодо «спірних сторінок історії» всередині суспільства. Водночас, пам'ять про історію в Україні зазнає атак з боку агресивної Російської Федерації, як на рівні пропаганди, так і на рівні руйнації пам'ятників, архітектурних та ландшафтних історичних пам'яток на окупованих московськими військами територіях. Через це вкрай важливо зрозуміти як саме історична пам'ять відображається і впливає на законодавство, а також як це впливає на національну ідентичність і навіть геополітичне місце нації на світовій арені.

Всі ці фактори свідчать про **актуальність теми** дослідження історичної пам'яті, а конкретно законодавства, що описує історичну політику незалежної України. Аналізуючи закони, політику та інституційні рамки, це дослідження прагне пролити світло на те, як історична пам'ять була інкорпорована в правову систему і якою мірою вона вплинула на суспільну згуртованість і зусилля з примирення. Крім того, визначивши роль законодавства у

вирішенні питань історичної несправедливості, конфліктів і травм, а також у сприянні національній єдності та примиренню.

**Об'єкт дослідження** – законодавство незалежної України, що тим чи іншим чином зачіпає історичну пам'ять та її роль в суспільному та політичному житті.

**Предмет дослідження** – розвиток історичної політики в законодавстві незалежної України крізь роки.

**Мета дослідження** – визначити роль історичної пам'яті в законодавстві незалежної України, розширити розуміння того, як саме кодифікована в законодавстві політика пам'яті впливає на національну ідентичність та процеси примирення в країні.

Виходячи з теми та предмету дослідження, були сформовані наступні **завдання дослідження**:

- 1) розглянути історіографію з теми, сформувати джерельну базу, означити методи обробки отриманої інформації при написанні роботи;
- 2) розкрити формування в Україні уявлення про концепції історичної пам'яті та історичної політики, їхню кодифікацію в законодавстві, практичне втілення законодавства за різних урядів часів незалежної України;
- 3) визначити, який вплив кодифікована історична пам'ять незалежної України має на сталість і єдність суспільства, національну ідентичність та відносини з сусідніми країнами.

**Хронологічні рамки роботи** – охоплюють часи незалежності України.

**Наукова новизна дослідження** – комплексна робота з питань сутності та ролі законодавства про історичну пам'ять ґрунтується на аналізі першоджерел, доповнюючи розуміння найважливіших законів, що впливали на формування розуміння історичної пам'яті та наслідків прийняття тих законів для суспільства.

**Науково-практична значущість дослідження** – в розкритті ролі та впливу історичної пам'яті на сучасну українську законодавчу систему,



розкриває значення збереження історичної пам'яті для формування національної свідомості та ідентичності. Дослідження спрямоване на визначення значення історичних подій та постатей у формуванні сучасної правової системи України та законодавства на збереження та розвиток історичної пам'яті: формування історичного підґрунтя законодавства, дослідження історичних джерел, концепцій та ідеологічних напрямів, які були використані при створенні законів. Визначення ролі і значення законодавчих актів у формуванні суспільної свідомості щодо минулого України та впливу історичної пам'яті на політичні та соціальні процеси може мати практичне значення для наступних спроб реформування законодавства про історичну пам'ять [Додаток А].

**Апробація результатів досліджень** – питання, пов'язанні з законодавством щодо історичної політики, розкривалися автором у ході наукових конференцій: «Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія» (Вінниця, 23 квітня 2021 р.), «Травневі студії 2023: історія, міжнародні відносини» (Вінниця, 4 травня 2023 р.).

Публікації: ключові аспекти дослідження були відображені у 3 тезах конференцій (одна з них в процесі друку) та 1 статті (Кирилюк В. В. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. Вип. 15. Т. 1. С. 30–33) [Додаток Б].

**Структура роботи** складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку джерел та літератури. Кількість підрозділів обґрунтована поставленими завданнями. Повний обсяг дослідження становить 80 сторінок. Кількість сторінок, не включаючи перелік джерел та літератури, становить 72 сторінки. Список використаних джерел включає 48 найменувань і займає 6 сторінок. Додатки: 2 сторінки.

## РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

### 1.1 Стан наукової розробки проблеми

Окремого комплексного дослідження, присвяченого конкретно законодавчій базі з питання історичної пам'яті в Україні, підготовлено не було. Тим не менш, українські та зарубіжні історики, політологи, правники присвятили низку робіт різним суміжним питанням, які торкаються даної теми: формальної і фактичної історичної політики у країнах сходу Європи, історичних наративів, питань охорони пам'яток. Багато з робіт не були комплексними дослідженнями, а написані в межах реакції на публічну дискусію щодо законів 2015 р., які безпосередньо торкалися саме теми історичної пам'яті.

Поняття «історична свідомість» було базовим для істориків ХІХ ст., але не мало чіткого визначення. Протягом ХХ ст. розроблялися і запозичувалися нові концепти, такі як «уявлення про минуле» і «знання про минуле». В кінці ХХ ст. в історичні роботи впроваджується поняття «історична пам'ять», яке інтерпретується по-різному авторами. Це свідчить про відсутність чіткого визначення та використання терміна в різних сенсах, включаючи метафоричні [3].

Увага до історичної пам'яті зростає в історичній науці на початку ХХІ ст. Історична пам'ять включає в себе звернення до минулого, як позитивних, так і негативних аспектів, і є процесом пізнання минулого, включаючи відбір і збереження інформації про нього. Вона є одним з проявів соціальної пам'яті і важливим джерелом системи цінностей в суспільстві. Історична пам'ять є результатом культурної, соціальної, політичної інженерії і водночас інструментом конструювання культурної, соціальної, політичної, релігійної ідентичностей. Вона може бути розглянута як спосіб збереження і



трансляції минулого, символічна репрезентація минулого, ряд подій, спогади про які зберігає національна історія, феномен суспільної свідомості, опорні пункти масового знання про минуле і сукупність уявлень про соціальне минуле, які існують в суспільстві на масовому і індивідуальному рівнях.

До 2015 р. роботи з вивчення історичної політики і історичної пам'яті не займали центральне місце серед наукових досліджень, політичних дебатів та суспільного дискурсу. Це було періодом, коли пострадянські держави (та недержавні суб'єкти) ще формували чи сприяли виробленню оновлених версій колективної пам'яті, заснованої на певних ідеологічних та політичних принципах. Конкретно в Україні вивчення процесів використання історичної пам'яті задля пропаганди відбулося після попередніх досліджень за кордоном, особливо після того, як українські автори помітили інтерес московських дослідників до цієї проблеми. У свою чергу, московським дослідникам передували роботи авторів з країн колишнього «капіталістичного табору», які мали на меті проаналізувати те, як у межах колись супротивного «соціалістичного табору» переосмислили історичну науку та «історію як вчительку» після розпаду вищезгаданого табору. У цьому контексті варті уваги роботи 2000 р. нідерландського дослідника Дж. Жанмаата та американського автора Р. Кошара, які розглядали спроби переосмислення національної ідентичності у, відповідно, незалежній Україні та об'єднаній Німеччині [40; 42]. Варіабельність ідентичності в розрізі історичної політики держав вивчали в різних аспектах Абделал Р., Еррера Ю. М, Джонстон А. І., Макдермотт Р., Бранденбергер Д. [37; 38].

В українській історіографії першого етапу вивчення питань історичної політики включало в себе аналіз подій, процесів та рішень, які впливали на політику запам'ятовування минулого. Вже у 2002 р. українські дослідники, такі як Г. Горак та В. Масненко, працювали над термінологічним апаратом щодо явища історичної пам'яті та політики пам'яті [8; 28]. Держава, політичні партії, активісти громадських рухів, науковці та інші учасники



суспільного життя активно впливали на створення історичної пам'яті, як розкривали в своїх роботах В. Вашкевич, Д. Виговський та О. Волянчук [3; 5; 6]. Продовжила західну традицію аналізу реконстекстуалізації історичної пам'яті країнами колишнього «соціалістичного табору» В. Карлова [24]. Важливе місце зайняло вивчення політики пам'яті щодо трагічних сторінок історії України, таких як дослідження М. Рябчука про Голодомор в контексті політики пам'яті [30]. Головною метою таких досліджень було зрозуміти, як вироблялися певні неправдиві чи супротивні фактам наративи, які вплинули на формування суспільної свідомості.

На початку 2010-х рр. українськими авторами (С. Бутко, Д. Веденєєв, О. Волянчук) було розширено категоріально-термінологічний апарат щодо вивчення досліджень історичної пам'яті, політики пам'яті тощо [2; 4; 7]. Крім того, вивчення історичної політики та історичної пам'яті мало за мету також визначити, які інструменти використовувалися державою та політичними силами для формування певної чи одноманітної історичної пам'яті. О. В. Минькович-Слободяник аналізувалися законодавчі акти, освітня політика, масова інформація та інші засоби, які допомагали змінити панівні наративи і вирішувати суспільні проблеми, пов'язані з історичною пам'яттю [29]. В цей період стало актуальним вивчення питань, пов'язаних з історичними подіями, які спричинили значне суспільний розкол або конфлікти [34].

Враховуючи продемонстровану значимість питань історичної політики та історичної пам'яті і до 2015 р., зрозуміло, що вони продовжують залишатися актуальними й нині. Дослідження, які були виконані до цього часу, також стали основою для подальшого розвитку цієї галузі науки та політики. Вони допомагають розуміти, як історична пам'ять може впливати на формування суспільства, його цінностей та життєвих переконань. Тому вивчення питань історичної політики та історичної пам'яті є важливим компонентом сучасної історичної науки в Україні.

На Заході дослідження законодавства про історичну пам'ять все надалі перетворювалися на критику політичного устрою країн Східної Європи, як таких, що намагалися створити юридичні бар'єри навколо історії, яку варто було вже залучити історикам. Кембріджські колективні монографії, частина з яких була опублікована онлайн, зачепили в цьому напрямку історичну політику Латвії, пов'язані з нею судові процеси [43–45]. Порівняв європейський та московський досвід «війн пам'яті» Н. Копосов [41]. Тема залишалась важливою в міжнародному дискурсі істориків, політологів, юристів, які мали власний досвід щодо характеристики процесів створення законодавства з історичної пам'яті, відповідно піддавали критиці й українську політику пам'яті поміж інших на сході Європі [39; 49; 50].

Закони України з історичної пам'яті 2015 р. розділили професійну спільноту істориків на два табори: «державники» і «ліберали», як визначає. «Державники» вважають, що українська держава має активно формувати національний наратив, просувати його в суспільстві та захищати від сусідніх країн, а також аналізувати «негативні» аспекти минулої історичної політики: авторитарності, мовних законів, політизації історичної дискусії. Близької до такої позиції є аналіз В. Бабка про історичну політику України часів В. Януковича [1]. «Ліберали» натомість підтримують свободу академічних досліджень і бояться посилення цензури з боку держави чи недержавних акторів в академічному просторі, що блокуватимуть дослідження певних тем, співпрацю з дослідниками з країни-агресора, посилять на їх роботи. Академічну та громадянську позицію «лібералів», яка посиляється на західний досвід, висловили Г. Касьянов [25–27], О. Шевель [33; 35].

Головна турбота «державників» – національна безпека, особливо в умовах кризи та зовнішньої агресії. Декомунізація для них є питанням політики безпеки, оскільки незалежність та європейська ідентичність України загрожують носіям радянських цінностей. За їхніми словами, путінська агресія проти України відбувається саме на острові «радянщини»,



який залишився найсильнішим на Донбасі та в Криму, і носії радянських цінностей є основним джерелом сили для терористичних угруповань «ДНР» і «ЛНР» [32].

Деякі дослідники, такі як І. Нузов вважають, що законодавство про декомунізацію в Україні відноситься до правосуддя перехідного періоду, і це впливає на втілення історичної політики в країні [22]. Це означає, що воно має на меті розрахуватися зі спадщиною порушень прав людини, які сталися протягом років комуністичного режиму. Заходи, які включені до законодавства про декомунізацію, мають покликання відновити справедливість і визнати злочини, що сталися. Такими заходами можуть бути зняття комуністичних символів, перейменування вулиць, встановлення пам'ятників жертвам комуністичного режиму, проведення розслідувань злочинів тощо.

Проте інші дослідники вважають, що таке законодавство не належить до правосуддя перехідного періоду, оскільки воно не спрямоване на судову юстицію і поновлення справедливості, а має політичну мету – зміну меморіального ландшафту та ідеологічного курсу країни. Вони вважають, що законодавство про декомунізацію в Україні є інструментом у цьому процесі, а не лише «частиною правосуддя» перехідного періоду [25; 27].

Це лише деякі з численних дослідників, які вивчали законодавство про декомунізацію в Україні та його відношення до правосуддя перехідного періоду та заходів для вирішення питань зі спадщиною порушень прав людини. Серед них і автор цього дослідження [Додаток Б].

Варто зауважити, що погляди дослідників можуть відрізнитися і вони висувують свої аргументи на підтримку своєї позиції. О. Гриценко вважає, що декомунізація є не лише правовим, але й культурним явищем, має вплив не лише суто на історичну політику держави, але й на історіографію в сучасній Україні взагалі [9]. Правосуддя перехідного періоду не обмежується лише судовими процесами, а також включає комісії правди, відшкодування

жертвам, реформу громадської безпеки та відновлення довіри до державних інституцій. Основна мета правосуддя перехідного періоду полягає в запобіганні майбутнім порушенням прав людини. Однак, виконання правосуддя перехідного періоду ускладнюється незавершеним демократичним переходом, корупцією, політичним впливом колишніх чиновників та слабкістю громадянського суспільства. Чим більше часу пройшло після порушень прав людини, тим складніше реалізувати правосуддя перехідного періоду. Правосуддя перехідного періоду в Україні, як і в інших пострадянських країнах, має на меті трансформувати історичну свідомість суспільства та проблемне минуле за допомогою закону. Проте, як зазначають дослідники, результати України в цій сфері є не дуже вражаючими, хоча кращі, ніж в інших країнах. До 2014 року акцент робився на вшануванні пам'яті жертв, але кримінальне правосуддя щодо винних було лише символічним. Закони про реабілітацію жертв політичних репресій та компенсацію були вибірковими і обмеженими. Ніхто з посадових осіб радянського режиму не був притягнутий до відповідальності, а колишні високопосадовці Компартії та КДБ продовжували впливати на політику [9].

Протести на Майдані та падіння уряду Януковича стали поштовхом до проведення найамбітніших заходів правосуддя перехідного періоду в Україні. Ці заходи стосуються законодавства про декомунізацію, реабілітацію жертв радянських репресій, усунення радянської символіки з публічного простору та заборони радянської пропаганди. Мобілізація громадянського суспільства після насильства режиму Януковича привела до лобювання радикальних реформ громадської безпеки та судової системи, що відобразилось у прийнятті законів «Про відновлення довіри до судової влади» та «Про очищення влади». Закони про люстрацію в Україні були прийняті з метою звільнення суддів і державних службовців, які порушували права людини, сприяли узурпації влади та співпрацювали з іншими країнами. Однак, ці закони були критиковані за компромісність і потребу в серйозних



правках, щоб уникнути порушення прав людини та політичного тиску на судову систему. Як вважає дослідниця О. В. Минькович-Слободяник вони також сприяли погіршенню правової та політичної культури в країні [29].

Як вважає дослідник Олександр Гриценко українське правосуддя перехідного періоду є складним через політичну кризу та військовий конфлікт. Кримінальні розслідування не привели до торжества справедливості, а громадське суспільство та журналісти шукали правду та чинили тиск на державних слідчих. Україна має справу з новою несправедливістю, військовими злочинами та масовими порушеннями прав людини, особливо на Донбасі. «Комісія правди» може бути більш відповідним інструментом правосуддя перехідного періоду, ніж законодавство про (конкретно радянську) історію. Історична справедливість конкурує з більш нагальними цілями пошуку справедливості в поточному українському конфлікті [9].

Як вважають О. Гриценко, Г. Касьянов, О. Шевель закони про декомунізацію в Україні ставлять під сумнів законний захист демократії в часи політичної трансформації та війни. Це викликає питання, чи є войовнича демократія більш прийнятним рішенням у контексті триваючого конфлікту та зміни режиму порівняно з консолідованими демократіями у спокійніші часи. Заперечення історичної та політичної легітимності української держави було ключовим елементом антиукраїнської пропаганди Москви під час конфлікту в 2014 р. [9; 27; 35].

Як зазначає О. Шевель специфіка політики пам'яті пояснюється сукупністю її відмінних рис і особливостей. Вона може виступати як частиною політичного менеджменту (систематичне управління соціально-політичними процесами), так і складовою політичного маркетингу (реалізація конкретних настанов щодо колективної думки з метою володіння та збереження контролю над ринком влади). Залежно від обов'язків політика

щодо меморіалів є вибірковою щодо спогадів, які реалізуються, і вона також може мати творчий або деструктивний ефект [33].

Отже, приклади з дискусій дослідників-попередників яскраво показують нам, що історична пам'ять може стати значним фактором конфлікту, вона збереже пам'ять про минулі соціальні чи етнічні образи, суперечки, ворожнечу. Як наслідок, співіснування множинних інтерпретацій минулого, які суперечать одна одній, призводить до умов, які вважаються «війною пам'яті» або «конфліктом пам'яті», які в символічній площині можуть стати справжніми конфліктами з цивільним населенням або призвести до міжнародні спори. Як наслідок, одним із головних обов'язків політики є забезпечення турботи про громадян. Вивчення питань історичної політики та історичної пам'яті є невід'ємною частиною досліджень і вивчення історії суспільства. Історична політика становить діючий механізм формування історичної пам'яті у суспільстві.

## 1.2 Джерельна база дослідження

Історична пам'ять є важливим аспектом колективної свідомості будь-якого суспільства, що впливає на культурні цінності, соціальні норми та політичні рішення. Таким чином, необхідно мати законодавчу базу, яка регулює питання, пов'язані з історичною пам'яттю.

Правова основа історичної пам'яті є суперечливим питанням, і багато вчених борються за кількісну оцінку законів пам'яті, які є правовими положеннями, що регулюють тлумачення історичних подій і підкреслюють перевагу законодавця щодо певних наративів.

Основні нормативно-правові акти, що регулюють питання історичної пам'яті, знаходяться на перетині історичного, правового та соціокультурного



простору. Вони мають на меті забезпечити охорону історичної спадщини, збереження пам'ятників та місць пам'яті, а також правильне відображення історичних подій у суспільній свідомості.

Одним з найважливіших нормативно-правових актів є Конституція України, яка гарантує право на вільне волевиявлення щодо збереження та створення пам'яток історії та культури. Вона закріплює принципи рівноправності та недискримінації всіх громадян незалежно від їхньої національності, релігії чи політичних переконань.

Також слід виділити нормативно-правові акти, що регулюють історичну пам'ять незалежної України:

1. Закон України «Про правонаступництво України», прийнятий з метою формування тяглості, визначення принципів державної політики у питаннях оцінки минулого та встановлення правонаступництва України [10].

2. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». Цей закон визнає історичне значення осіб, які боролися за незалежність України у 20-му столітті, та забезпечує їх вшанування і визнання [18].

3. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Цей закон визнає Голодомор, штучний голод в Україні, актом геноциду проти українського народу. Він встановлює заходи щодо вшанування пам'яті жертв і спрямований на підвищення обізнаності про цю трагедію [15].

4. Закони України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» та «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». Ці закони передбачають розсекречення та доступність архівів, пов'язаних з репресивними діями радянського режиму. Законодавство дозволяє вивчати історичні документи та сприяє дослідженню злочинів, скоєних за радянських часів [14; 16].

5. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Цей закон засуджує комуністичний та націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими та забороняє використання їхньої пропагандистської символіки. Він спрямований на запобігання просуванню ідеологій, які суперечать демократичним цінностям України. Закон регулює питання щодо встановлення статусу пам'ятників історії, організації досліджень в галузі історії та пам'яткознавства, а також здійснення заходів щодо запобігання поширенню радянської та націонал-комуністичної символіки [19].

6. Закон України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою». Цей закон спрямований на відновлення прав осіб, які були несправедливо депортовані за національною ознакою за часів СРСР. Він передбачає заходи з компенсації та реабілітації жертв, а також підвищення обізнаності про несправедливість, якої вони зазнали [20].

7. Закон України «Про відзначення Дня Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років». У 2015 р. Україна змінила формат святкування Дня Перемоги у рамках ухвалення пакету законів про декомунізацію. Від 2016 р. в Україні 9 травня відзначають як День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні [17].

8. Закон України «Про охорону культурної спадщини». Визначає такі терміни, як культурна спадщина, об'єкт культурної спадщини, пам'ятка, охорона культурної спадщини, зони охорони пам'ятки, історичне населене місце, історичний ареал населеного місця, традиційний характер середовища, консервація, реабілітація, реставрація, музеєфікація, у які покладені наступні міжнародні Рекомендації ЮНЕСКО [21].

9. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», оновлений у 2015 р. як Закон «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». Закон закінчив



процес реабілітації несправедливо засуджених правовою системою СРСР політичних в'язнів [11].

10. Оновлений Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». З 2017 р. цей закон визнає Українську повстанську армію (УПА) воюючою силою, яка боролася за незалежність України під час Другої світової війни. Він спрямований на вшанування пам'яті бійців УПА та встановлення їхнього правового статусу як учасників боротьби за незалежність України [13].

Це одні з основних правових актів, які регулюють історичну пам'ять незалежної України. Вони відображають зусилля країни, спрямовані на визнання та вшанування історичних подій, виправлення минулих несправедливостей та формування колективного розуміння історії України. Важливо зазначити, що цей перелік не є вичерпним, і можуть існувати інші закони, політики та нормативні акти, які також сприяють регулюванню історичної пам'яті в Україні [16].

Закони щодо декомунізації, ухвалені українським парламентом у 2015 році, зустріли значну критику всередині країни та за кордоном. Вони також призвели до значного зростання академічної спільноти та громадського сприйняття України. Прихильники законів про декомунізацію, зі свого боку, пояснюють російську культурну гібридність і необхідність сильного національного почуття. Вони використовують це обґрунтування як додатковий поштовх для пізно дозрілого законодавства в країні, якій історично бракувало критичного, систематичного аналізу свого радянського минулого. Закони про історичну пам'ять, які є дискусійною темою на Заході, стають ще більш суперечливими в зруйнованій війною Україні, яка має зберегти як демократичні права, так і національну автономію.

Нав'язування єдиного наративу про культурно різноманітну історію країни, яка має чіткий регіональний профіль і колективну пам'ять, а також конфлікт на Донбасі, може бути не найефективнішим способом сприяння

національній згоді. І навпаки, як визнає багато хто в Україні, Майдан дав історичну можливість для повної декомунізації та виходу з політичної та культурної сфери Росії. Засудження тоталітаризму радянського режиму та вшанування пам'яті його жертв мають наслідком посилення стратегічного пріоритету країни щодо Європи. У будь-якому разі складний перехід до демократії в Україні, ускладнений збройним конфліктом, може слугувати ідеальним місцем для тестування різних підходів до питання законодавчого оформлення історичної пам'яті, від постколоніалізму до правосуддя перехідного періоду до безпеки через використання мнемотехніки [10–21].

Поміж інших документів, що мають велике значення для регулювання питань історичної пам'яті, можна відзначити діловодчі документа, наприклад постанову Кабінету Міністрів України «Про проведення Декади пам'яті жертв Голодомору», яка встановлює порядок проведення заходів з присвячення пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. [30]. Також велике значення має постанова КМУ «Питання Українського інституту національної пам'яті», яка затвердила Український інститут національної пам'яті як центральний орган виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури. Також важливо не забувати про такі джерела як онлайн-ЗМІ та засоби спілкування в соціальних мережах, які перетворюються на все важливіші джерела для істориків [47].

Загалом, наявність обширної сукупності нормативно-правових актів, що регулюють питання історичної пам'яті, є важливим забезпеченням визнання минулого та збереження національної історичної пам'яті. Ці документи є підґрунтям для регулювання відносин у сфері пам'яті та сприяють створенню належних умов для вивчення, збереження та вшанування історичних подій. Крім того, закони з історичної пам'яті також можуть виступати інструментом боротьби зі спробами переписування або



перекручення історії. Вони дозволяють установити об'єктивні факти і винести офіційний вердикт щодо подій минулого, що забезпечує втручання політики чи інших суб'єктів у процес формування історичної пам'яті.

### 1.3 Методологія дослідження

Задля розкриття термінології у полі дослідження звернемося до законодавства. Перші спроби щодо визначення поняття про історичну пам'ять на офіційному рівні викладено в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Цей закон був прийнятий 3 липня 1991 року і містить розділ «Наука, освіта і культура», в якому зазначено, що знання історії, мови, культури, історичної пам'яті та традицій народу є важливими компонентами національної свідомості та національного розвитку України. Законодавство та діловодча документація про УІНП керуються поняттям «національна пам'ять», але не подають його дефініцію. Закон України «Про охорону культурної спадщини» подає інформацію про історичні пам'ятки, як їх розглядає закон, але не «пам'ять» [21].

В останні десятиліття управління пам'яттю відіграло важливу роль у встановленні гегемонії монументальної історії та формуванні національних ідентичностей шляхом впровадження законів пам'яті, які регулюють написання історії. Вчені відрізняють регулювання колективної пам'яті від політики правосуддя перехідного періоду та критично переглядають роботи, щоб визначити область законів пам'яті. Однак сам термін «історична пам'ять» неоднозначний [25].

Особисто автор роботи визначає, що політика пам'яті є невід'ємною частиною політичної діяльності держави. Це сукупність законодавчо визначених принципів, методів і конкретних державних і суспільно-

політичних дій, які враховують історичне минуле в процесі формування політичної нації.

Українське законодавство про декомунізацію є прикладом сек'юритизації культурної політики, включаючи історичну пам'ять та національну ідентичність [41].

Ця тенденція до сек'юритизації історичної пам'яті, або розуміння контролю над національним історичним наративом як питання національного суверенітету, не є новою у Східній Європі, де виникають менімонічні конфлікти. Вчені використовують поняття "мнемонічної безпеки" для опису цього явища [9].

У вивченні автором історичного процесу становлення й розвитку законодавства з питань історичної пам'яті в Україні, усі складники дослідження побудовані на взаємопов'язаних правилах, серед яких головними є принципи історизму та об'єктивності.

Принцип історизму передбачає розгляд фактів та подій у конкретно-історичних умовах, у взаємозв'язку, з урахуванням позицій та цілей усіх державних інституцій. Використання принципу зробило можливим аналіз розвитку законодавства про пам'ять протягом часу. Завдяки цьому було визначено пріоритетні сфери у реформуванні історичної політики.

Предмет дослідження зумовив розгляд критичних питань та законодавства який сприяв до відновлення історичної пам'яті з використанням у роботі загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

З метою дотримання принципу історизму під час написання роботи були використані спеціальні методи історичного дослідження. Порівняльно-історичний метод сприяв усвідомленню цілісності, взаємозалежності, а також проблемності співіснування такого явища як «історична політика держави» та загальних принципів ліберальної демократії, свободи думок, свободи слова. Із застосуванням методу з'ясовано роль навколишніх країн Східної Європи на міжнародній арені у 1991–2015 рр., насамперед, стосовно інформаційних



впливів на наративи щодо історичної пам'яті в Україні (в першу чергу московських і польських впливів). Було встановлено спільне та відмінне у історичній політиці України та інших країн регіону, між впливами сторін на розуміння історичної пам'яті в Україні, у внутрішній ситуації в Україні.

У поєднанні з проблемно-хронологічним та структурно-функціональним методами, системний метод допоміг розкрити історичну пам'ять в законодавстві України шляхом аналізування історичної послідовності подій і розвитку правової системи країни. Цей метод дозволяє розглядати законодавство як систему, в якій кожен закон або норма має своє місце і функцію. Досліджуючи історичні джерела і законодавчі акти, застосовуючи системний підхід, можна встановити зв'язки між нормами різних періодів, зрозуміти причини і наслідки правових змін, виявити тренди і тенденції у розвитку законодавства.

У нагоді дослідженню став інституційний метод, використаний з метою визначення законодавчих повноважень та фактичних функцій інституцій, що впливали на розкриття змісту поняття історичної пам'яті, процеси цензури, напрями пропаганди та іншої взаємодії з процесом історичної пам'яті.

Використання історико-типологічного методу дав можливість поєднати унікальне та типове. Один із методів, що використовується в історико-типологічному дослідженні, це порівняльний аналіз. Дослідник ставить об'єкти порівняння у два ряди, а потім аналізує схожість і відмінність між ними. Цей метод дозволяє виявити певні закономірності і повторюваність явищ у різних контекстах.

Інший метод, що використовується, – це типологічний аналіз. Дослідник знаходить спільні риси у групі об'єктів і створює типологію, або класифікацію, на основі цих рис. Цей метод допомагає визначити основні категорії і виявити різницю між ними.

Також історико-типологічний метод може використовувати інші методи, такі як аналіз документів, археологічні розкопки, лінгвістичний аналіз тощо. Використання цих методів дозволяє зібрати всі можливі дані і проаналізувати їх на основі історико-типологічного підходу.

Отже, використання історико-типологічного методу дозволяє поєднати унікальне та типове, виявити ідентичні та відмінні риси між об'єктами дослідження. Цей метод є ефективним інструментом для вивчення різних явищ у різних контекстах і допомагає зробити висновки та зрозуміти закономірності в історії, культурі та інших галузях.

Застосування методу аналізу й синтезу давало змогу поєднати інформацію з широкого кола історичних джерел, сформувати цілісні знання про історичну пам'ять, історичну політику, їх взаємодії.

З використанням діалектичного метода досліджено розвиток законодавства з питань історичної пам'яті в Україні від майже повної відсутності його як явища до централізованої історичної політики держави.

З принципом історизму пов'язаний принцип об'єктивності. Він виражає неупереджений, достовірний науковий підхід до оцінки історії, вивчення історичних процесів з урахуванням всієї сукупності позитивних і негативних (з точки зору самого історика) фактів. З метою дотримання цього принципу, автор перейшов до обов'язкового вивчення об'єктивних закономірностей, якими пояснюється формування української історичної політики такою, яка вона є. Досліджений фактологічний матеріал перевірявся, уточнювався, аналізувався з урахуванням аргументів як симпатиків, так і критиків української історичної політики. Вкупі з роботою над історичними джерелами, автор сподівається, що принципу об'єктивності дотриматися вдалося.

Вищезгадані принципи та методи використовувалися автором з огляду на українську історичну науку, в якій тематика історичної політики та історичної пам'яті є предметом дебатів, і публічність цих дебатів



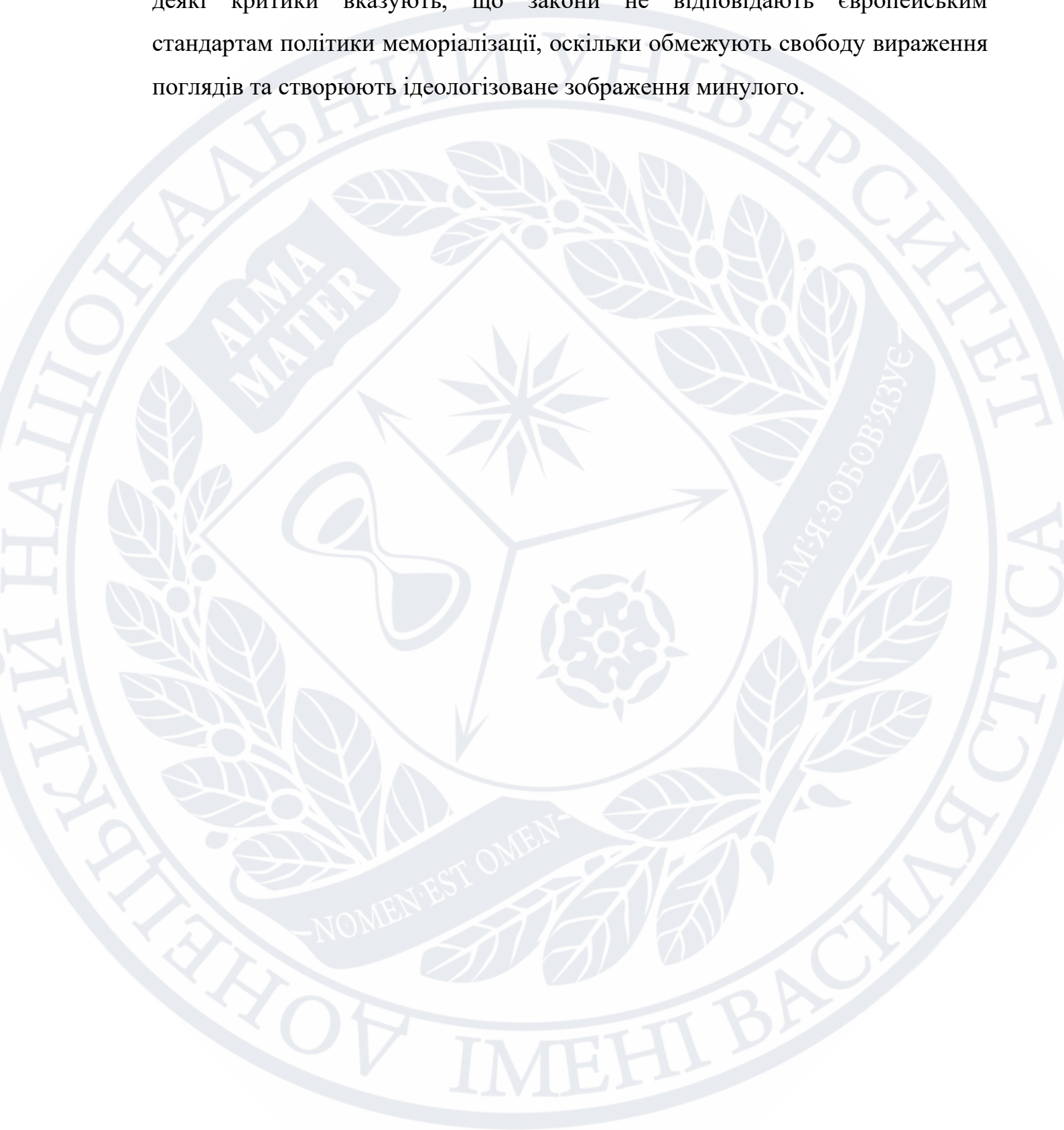
перетворила їх на широке обговорення в суспільстві за межами, власне історичної науки. Розуміючи «розпал емоцій» навколо питання, автор ставив за мету провести чіткий аналіз законодавства, його причин і наслідків, з метою визначити потенційно корисні рекомендації як для майбутніх дослідників, так і для саме законодавців, що могли б визначити, що «спрацювало», а що викликало лише обурення серед дослідників.

Таким чином, Україна як постколоніальна нація стала предметом дискусій українських публічних дебатів. У цьому контексті, постколоніальність сприймається як колективна жертва, незнання власної історії та домінування колоніального мислення, нав'язаного ззовні. Законодавство про декомунізацію розглядається як спосіб подолання постколоніального статусу. Однак, деякі українські інтелектуали критикують ці закони, вважаючи, що вони спрямовані на комуністичну ідеологію, яка вже не має життєвої сили, замість вирішення існуючої культурної, політичної та економічної колоніальної залежності від Москви.

Деякі журналісти, громадські інтелектуали та науковці спробували пояснити закони про декомунізацію з постколоніальної перспективи. Вони вважають, що ці закони спрямовані на відновлення контролю над національною історією, який був нав'язаний імперським центром під час російського та радянського правління. Водночас, існує напруга між «поверненням минулого» та «подоланням важкого минулого», і як постколоніальна та потенційно європейська держава, Україна повинна створювати власну історію, дистанційовану від радянського нарративу, а також бути саморефлексивною та самокритичною щодо свого минулого.

Публічна дискусія щодо декомунізації в Україні стосується наслідків виключення радянського минулого з історичного нарративу. Деякі ліві критики вважають, що заборона радянських символів позбавляє українську історію російського більшовизму та соціалістичних традицій. З іншого боку, автори декомунізаційного законодавства стверджують, що це необхідний

крок для «європеїзації» країни та підтримки європейських цінностей. Однак, деякі критики вказують, що закони не відповідають європейським стандартам політики меморіалізації, оскільки обмежують свободу вираження поглядів та створюють ідеологізоване зображення минулого.





## РОЗДІЛ 2 УСВІДОМЛЕННЯ ТА КОДИФІКАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

### 2.1 Формування уявлення про історичну пам'ять в незалежній Україні

Українське суспільство пройшло фундаментальні трансформації, що призвели до зміни цінностей, орієнтирів державно-правового й соціального розвитку. Ці зміни спричинили формування нового типу політичної культури і нових видів політичних відносин. Пам'ять виступає як важлива складова національної ідентичності, що створюється в теперішньому і представляє собою систему суспільних конвенцій. Політика пам'яті включає соціальні практики, спрямовані на репрезентацію або модифікацію образів минулого, які актуалізуються сучасним політичним контекстом. Вона впливає на інтерпретацію минулого і будується з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників функціонування держави та політичної влади.

Політика пам'яті має подвійний предмет, включаючи конструювання спільної пам'яті і вплив на індивідуальну пам'ять громадян. Термін «політика пам'яті» є новим і актуальним у соціально-гуманітарних науках, існують різні тлумачення цього поняття, включаючи «історичну політику», «меморіальну політику» і навіть «хронополітику» [4; 7; 8; 41]. Дослідники визначають політику пам'яті як різноманітні суспільні практики і норми, стратегію проектування образів минулого у планах на майбутнє, або як публічний простір діалогу суспільних сил та істориків [9].

Політика пам'яті може бути розглянута з інструменталістського та конструктивістського підходів. За інструменталістським підходом, політика пам'яті розглядається як система заходів, спрямованих на уніфікацію індивідуальних уявлень про історичне минуле в рамках національного історичного нарративу. За конструктивістським підходом, політика пам'яті

тлумачиться як нав'язана пам'ять і дозволена історія, створення критеріїв для відбору подій, які варто зберігати у пам'яті, і тих, які потрібно з неї стерти, програма та дії з впровадження цих критеріїв у масову свідомість, розробка та пропаганда контексту, у якому відібрані події поєднуються з актуальною реальністю і задають політично доцільні установки та вподобання, а також процес вибудовування образів минулого, які використовуються у політичному й культурному суперництві еліт [26, с. 26].

Політика пам'яті є соціокультурним феноменом, який актуалізує та вибірково фокусує увагу на певних подіях, героях та місцях минулого, ігноруючи інші. Вона залежить від багатьох чинників і має вплив на майбутнє. Сучасна політика пам'яті в Україні базується на тривматичних образах минулого, які концептуалізують політику пам'яті держави, а також на образах тріумфу, які героїзують її. Деякі сюжети минулого потрапляють в зону «змови мовчання», але політика пам'яті також ретранслює історичний досвід. Вона відображає досвід суспільства, стан його інститутів, соціально-політичну структуру, співвідношення суспільних сил, переконання та оцінки державно-політичних лідерів. Репрезентація минулого здійснюється через вербалізовані, візуальні та ритуальні практики, а також через місця пам'яті.

Політика пам'яті впливає на конструювання пам'яттєвих смислів, а її формотворчі чинники включають тип політичного режиму, теоретичне забезпечення версії минулого, підбір кадрів, політичні технології, політичну культуру та свідомість громадян. Серед провідних функцій державної політики пам'яті - сприяння легітимності державного ладу, формування національної ідеї, забезпечення ідентичності та лояльності нації до держави, виховання громадянської свідомості та спадковості, організація поширення знань про історію та сприяння безпеці держави.[5]

Реалізація політики національної пам'яті передбачає визначення пріоритетів та організаційно-правових засад провадження цієї політики, організацію заходів, спрямованих на формування та утвердження



національної пам'яті, сприяння державотворчим процесам та формуванню єдності та патріотичної свідомості, збереження духовних та матеріальних носіїв пам'яті, створення передумов до відновлення історичної справедливості, поширення об'єктивної інформації про минуле українського народу, допомогу зарубіжному українству у збереженні національної пам'яті, сприяння інформаційній безпеці та інтеграції України в європейський гуманітарний простір.

Інструментарій політики пам'яті включає різні засоби конструювання образів історичного минулого та суспільної пам'яті, такі як законотворчість, юридичні санкції, меморіалізація, освітні ресурси та медійні проекти. Однак, впровадження нових стандартів і правил політичного життя завжди викликає конфлікт з традиційними елементами політичної культури і моделями політики пам'яті. Це призводить до дезінтеграції політичної культури і зміни її структурної конфігурації. Традиційні характеристики ідентичності стають сумнівними і втрачають своє значення, що робить національну і громадянську ідентичність вразливими. Це також призводить до збільшення відстані між політичними світами суб'єктів політики, що ускладнює підтримку «нових» політичних структур та моделей пам'яті [9].

Історія свідчить про тісний зв'язок між загальною і особистою пам'яттю, проте вони не зводяться в одну сукупну пам'ять. Загальна пам'ять містить у собі уявлення про історію, оцінку історичної долі та є основою існування народу. В залежності від характеру долі, історична пам'ять може об'єднувати людей загальною травмою або успіхом.

Головна відмінність між пам'яттю історичної та особистісною полягає в їх сховищах зберігання. Історична пам'ять зберігається у музеях, підручниках, працях істориків, фільмах та літературних творах, де зберігається інформація про національних героїв та геніїв. Ці сховища передають уявлення про об'єкти історичної пам'яті до осередків особистої пам'яті. Історична пам'ять виконує важливу функцію виховання в

громадянині відповідальності за свою землю перед минулими поколіннями і перед нащадками. Щоб стати громадянином своєї країни, людині потрібно знати не тільки загальну історію держави або цивілізації, але й історію своєї малої батьківщини, тобто мати індивідуальну історичну пам'ять на тлі загальної колективної пам'яті [3].

Різні інформаційні канали впливають на свідомість людини по-різному, залежно від особливостей інформаційного потоку. Наука впливає на раціональний рівень свідомості через систему освіти, агітації і пропаганди, а художні твори впливають на підсвідомість і впроваджують в неї як наукові знання про минуле, так і міфи, підтримувані владою. Конструювання стійких образів минулого нерозривно пов'язане з міфологізацією, а особистісний інформаційний канал верифікує образи, створені наукою, мистецтвом і освітою, ідеологією і засобами масової інформації.

Історична пам'ять є важливим елементом формування національної ідентичності та національного єднання. Неузгодженість основних інформаційних каналів може призвести до ефекту розірваної пам'яті та історичної амнезії. У сучасному світі історична пам'ять стає об'єктом управління, а політики пам'яті мають вплив на формування іміджу країни та міждержавні відносини.[33]

## **2.2 Історична політика як феномен та її значення для України**

Історична пам'ять та політика є двома важливими феноменами, що взаємодіють між собою і мають велике значення для розуміння індивідами та суспільствами своєї минулого та формування своєї ідентичності. Історична пам'ять означає збереження, відтворення та переказ подій, які сталися в минулому, а також сприйняття цих подій і значущості, яку вони



мають для сучасності. Історична пам'ять формується через колективне досвід суспільства, включаючи мову, символіку, релігію, традиції та інші культурні фактори. Вона може бути змінена або відтворена в залежності від зміни політичного і соціального контексту.

Політика, у свою чергу, впливає на історичну пам'ять через свої намагання визначити, спрямувати та контролювати спосіб, яким минуле розуміється та інтерпретується. Політичні лідери та уряди можуть змінювати курс історичної пам'яті для своїх цілей, політичних амбіцій та національного єднання. Вони можуть змінювати навчальну програму, встановлювати пам'ятники та меморіальні місця, публікувати офіційні історичні документи та матеріали, щоб створити певну інтерпретацію минулого [4].

Зв'язок між історичною пам'яттю і політикою є взаємозалежним. Політика використовує історичну пам'ять для створення та зміни національної й громадянської ідентичності. З іншого боку, історична пам'ять може впливати на політичні рішення, формування національних цінностей та підтримку або протистояння політичними системами.

Наукові дослідження цих феноменів допомагали зрозуміти складну взаємодію між минулим і сучасністю, культурою та політикою. Науковий підхід розкриває глибинні зв'язки та взаємозалежності, допомагає зняти політичні впливи і спотворення, а також сприяє об'єктивному вивченню історичних подій та їх впливу на формування суспільства та індивіда.

У підсумку, історична пам'ять та політика є взаємопов'язаними явищами, які впливають одне на одного і мають велике значення для розуміння нашого минулого і сформування нашої ідентичності. Наукове дослідження цих понять допомагає розкрити їх сутність і відносини, що є необхідним для забезпечення об'єктивності та розуміння у сучасному світі.

В Україні значний інтерес до вивчення історії конфліктів і катастроф ХХ ст., оскільки вони впливають на формування соціальної ідентичності. Образи минулого мають велике значення в соціальній і культурній пам'яті,

впливають на мотивацію поведінки індивідів і груп, а також використовуються в етнічних, конфесійних і національних конфліктах. Тема історичної пам'яті стає все більш актуальною і обговорюється в наукових працях, ЗМІ і в Інтернеті. Особлива увага приділяється аналізу соціальної пам'яті і уявлень про минуле як складової групової, соціальної і національної ідентичності [2].

Історія і політика взаємопов'язані і впливають одна на одну. Історичні аргументи використовуються в політичній практиці і громадських дискусіях. Історики-консультанти працюють в державних структурах, впливаючи на суспільну свідомість. Політичні еліти використовують минуле для легітимації своїх дій.

Останні два десятиріччя в публічному суспільно-політичному дискурсі, журналістиці та історичних дослідженнях західних країн домінують поняття «історична політика», «політика минулого», «політика пам'яті» та інші, які відносяться до державної політики в сфері історії, пам'ятних місць, культури пам'яті, історичної свідомості та функцій пам'яті. Всі ці поняття мають відношення до ідентичності або пошуку ідентичності населення [39; 41].

Концепції «політика минулого» та «історична політика» з'явилися у Західній Німеччині з метою подолання минулих злочинів нацистського режиму. Ці концепції включали в себе дискусії істориків щодо злочинів, вчинених під час Третього Рейху, та використання історичних інтерпретацій для впливу на політичні дебати.

Історична політика – це процес стимулювання обговорення минулого через його інституціоналізацію. Вона включає різноманітні інтерпретації минулого, а також включає акторів, інститути і методи, які використовуються в цій політиці. Політика щодо минулого є невід'ємною частиною сучасної політики. Історична політика є частиною глобальної тенденції політизації історії і включає навмисні дії політиків і чиновників, спрямовані на закріплення, видалення або зміну фрагментів суспільної пам'яті [25]. Вона



також включає передачу спогадів і досвіду, наукові дослідження та політичну боротьбу за історичні інтерпретації. Історична політика має на меті конструювання культурної пам'яті і формування моделі політичного бачення національного минулого [32].

Тенденція не унікальна для України: у Польщі відбувається активна історична політика, в Москві – так само, причому історія стала одним з фронтів, на якому ведеться московсько-українська війна. Особливістю цієї політики є інструментальність, що характеризує її не як самостійну сферу, а як таку, що доповнює та взаємодіє з іншими галузями державного управління. Наприклад, актуалізація героїчних і трагічних образів минулого, формування цілісних стійких картин історії свого народу, формування почуття патріотизму та національної самосвідомості/ідентичності є одними з ключових завдань соціального, освітнього, культурного секторів державного управління. Історична політика також може бути як елементом політичного менеджменту (системне управління суспільно-політичними процесами), так і складовою політичного маркетингу (впровадження в практику певних наративів задля утримання контролю за владою) [1, с. 203].

Крім того, історична політика не є виключно новітнім явищем. Агресивна політика пам'яті, силове нав'язування пануючої моделі сприйняття минулого відбувалося у Російській імперії, в СРСР, у міжвоєнних Польщі та Румунії. Це ризикований і сумнівний спосіб історичної політики, що потребує значної централізації влади та достатніх ресурсів. Небезпека таїться у тому, що цей спосіб може призвести до зворотних наслідків. В Україні подібні ефекти мали місце за президентства В.Ющенка та (ще більшою мірою) В.Януковича [1, с. 210].

Історична політика включає формування суспільно значущих історичних образів і образів ідентичності, які виявляються в ритуалах і дискурсі. Вона не обмежена політичною сферою, але включає представників різних професійних груп з різними інтересами і стратегіями. Зловживання

історією можуть відбуватися як у авторитарних, так і у відкритих суспільствах через систему регламентації. Конструювання прийнятних версій історичної пам'яті займаються як офіційна влада, так і опозиційні сили і різні суспільні рухи. Боротьба за політичне лідерство може проявлятися як суперництво різних версій історичної пам'яті і символів її величі, або як суперечка щодо епізодів історії, на які нація повинна гордитися.

У науковому дискурсі історичну політику розглядають як сукупність окремих складових, зокрема державну політику історичної пам'яті. Історична пам'ять відіграє важливу роль у передачі досвіду і свідчень про минуле, а також у самоідентифікації індивіда, соціальної групи і суспільства. Політичне маніпулювання історичною пам'яттю є сильним засобом управління свідомістю людини і суспільства.

Історична політика в Україні здійснюється різними суб'єктами, включаючи державні інституції, громадянське суспільство, незалежні засоби масової інформації та активістів історичної політики. Політичні партії фінансують історичні дослідження, але цей процес не завжди прозорий. Історична політика в Україні має свої специфічні риси, пов'язані з формуванням громадянської нації, різноманітністю населення та проблемами регіоналізму, економіки, свідомості, цінностей та національної ідеї. Громадянське суспільство в Україні перебуває на стадії становлення після отримання незалежності в 1991 р.

### **2.3 Державна політика щодо історичної пам'яті у змісті законодавства та прийнятих рішень**

Після отримання незалежності в 1991 році, Україна стала стикатися з необхідністю створення нової національної єдності та улагодження



розбіжностей у суспільстві. Це вимагало підтримки ідеї української ідентичності, яка могла б об'єднати націю. Різні політичні сили розробляли відповідні моделі, а політичні і суспільні групи, які відстоювали радянську версію української історії, поступово втрачали вплив. У цей період було створено систему державних нагород, пов'язаних з історичною тематикою, введена національна валюта з зображенням видатних постатей та встановлені пам'ятники видатним національним діячам. Новий національний наратив був впроваджений в офіційний дискурс і підручники з історії, а освітні програми були переглянуті, зокрема в гуманітарній і суспільних науках. Середня школа та деякі вищі навчальні заклади стали основними засобами просування національно-патріотичної історії, що сприяло вихованню громадянської лояльності нових поколінь. Важливу роль у цьому відіграли шкільні підручники і посібники, які легітимізували вимоги України за допомогою історичних аргументів та показували її давні історичні корені [3].

Українські дослідники у посткомуністичні роки зосередились на вивченні проблем, які були цензуровані або заборонені, таких як злочини сталінізму, репресовані особи та національні трагедії. Вони також замінили радянський варіант історії на національний, щоб сформувати українську національну ідентичність. У цьому процесі була використана державна символіка, а козацька епоха стала своєрідним «золотим віком» української історії. Загалом, націоналізація історії була важливим кроком у формуванні української національної ідентичності.

Закон України «Про жертви нацистських переслідувань» встановив правові, економічні та організаційні принципи державної політики щодо жертв нацистських переслідувань з метою їх соціального захисту та збереження пам'яті про них. Цей закон надав статус колишнім в'язням концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання та примусових робіт під час Другої світової війни; особам, які були насильно вивезені з території колишнього СРСР на примусові роботи в Німеччині або

її союзниках; дітям, які народилися в місцях примусового тримання їх батьків або в місцях відбування батьками примусових робіт; дітям партизанів, підпільників та інших учасників боротьби з нацистським режимом, які були піддані репресіям, фізичним розправам та гонінням через патріотичну діяльність їх батьків.[41]

У 1990-х рр. політики не займалися активним втручанням у сферу історії. Перший президент України Л. Кравчук маневрував між ідентичностями України національної та «радянської». Л. Кучма популяризував різні погляди на українську історію, включаючи козацькі, радянські і націоналістичні аспекти. Він намагався поєднати різні пам'яті українців та їх ставлення до історичних подій і особистостей з метою побудови лояльного президентській владі розуміння історії в різних регіонах України. В Україні були прийняті законодавчі акти, спрямовані на вивчення історичного минулого та узаконення пам'ятних дат. Урядова комісія була створена для вивчення діяльності ОУН-УПА, а робоча група видавала книги, що заповнювали «білі плями» в історії цих організацій. День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій був встановлений президентським указом, а Голодомор 1932–1933 рр. був офіційно визнаний актом геноциду Верховною Радою України. Пізніше, вже в 2000 рр. цей факт був підтверджений 11 урядами країн світу [30].

До 2005 р. історична політика була послідовною, але характеризувалася нечіткістю і неоднозначністю. Вона була спрямована на досягнення компромісів і примирення суспільної думки, більше ніж на формування історичної свідомості громадян. Під час відзначення ювілейних дат і проведення комеморацій було часткове повернення до радянських традицій. Це допомагало зберегти громадський спокій, але не вирішувало спірні питання і не зривало з радянською традицією [35].

У період 2005–2010 рр. державна історична політика в Україні активізувалась під керівництвом президента В. Ющенка і його оточення. Ця



політика включала інтенсифікацію використання історії в політичних цілях, зокрема звертання уваги на героїзм УПА і страждання українського народу, такі як Голодомор. Для збору інформації про радянські репресії були створені спеціальні комісії і дослідницькі групи. Відкриття Меморіалу загиблим воїнам УГА та Меморіалу орлят у Львові стало важливим кроком в українсько-польському порозумінні. Львівські орлята, які брали участь в українсько-польському протистоянні, вважаються національними героями Польщі [36].

Указ Президента В. Ющенка встановив День пам'яті жертв політичних репресій, щорічний національний пам'ятний день, який припадає на третю неділю травня. Таким чином, дні пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій було розведено у часі. Також було завершено створення Національного історико-меморіального заповідника "Биківнянські могили", який отримав статус національного. У червні 2007 року було відзначено сторіччя з дня народження Р. Шухевича, а В. Ющенко присвоїв йому звання Героя України. Також він присвоїв звання Героя України С. Бандері, що розділило українців у своєму ставленні до постаті С. Бандери [36].

В. Ющенко закликав місцеву владу назвати школи, вулиці і площі України іменами героїв ОУН і УПА, пропонуючи зрівняти їх соціальні права з ветеранами Великої Вітчизняної війни (врешті втілено у 2010-ті рр.) [13]. Конгрес Українців Канади звернувся до уряду Канади з закликом визнати ветеранів ОУН і УПА учасниками опору під час Другої світової війни і надати їм пенсії. Закон України про присвоєння звання героя України С. Бандері і Р. Шухевичу викликав роздратування частини населення України. Європарламент висловив жаль з приводу указу В. Ющенка і виразив надію, що нове керівництво перегляне ці рішення й залишиться прихильним європейським цінностям [27; 36].

Указ Президента В. Ющенка від 28 січня 2010 року визнавав учасниками боротьби за незалежність України у ХХ столітті осіб, які брали

участь у політичній, партизанській, підпільній, збройній боротьбі за незалежність України. Це включало учасників різних формувань, таких як Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, Західно-Українська Народна Республіка, Українська Держава (Гетьманат), Українська військова організація, Організація народної оборони «Карпатська Січ», Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, Українська головна визвольна рада та інші військові формування, партії, організації та рухи, які прагнули до державної незалежності України.

Додатково, президентська історична політика включала роботу Служби Безпеки України з розсекречення та оприлюднення архівних матеріалів, які розкривали діяльність радянської карально-репресивної системи. Зокрема, Галузевий державний архів СБУ був використаний для створення документальних фільмів «Гриф секретності знято», які розповідали про репресованих діячів визвольного руху та представників української інтелігенції [31]. Процес розсекречення продовжився до 2017 р. [14]

У рамках програми «Реабілітовані історією» було підготовлено 85 книг, але планується опублікувати понад 100 томів. У архівно-слідчих справах, які зберігаються у Національному архівному фонді України, було виявлено й складено картки на понад 700 тисяч репресованих громадян. Також створюється електронна Національна база жертв політичних репресій [14]. Було видано 37 чисел журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ». Під час президентства В. Ющенка була проведена активна кампанія за визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом проти українського народу. Італійський дослідник А. Граціозі відзначив, що Україна потребує повернути собі свою історію у всій її повноті, починаючи з Голодомору, і сподівається, що українське суспільство збудує пам'ять, яка допоможе йому зцілити давні рани і рухатися до кращого майбутнього [30].

Основними елементами політики щодо Голодомору 1932–1933 рр. в Україні були юридична легітимація геноциду на законодавчому рівні,



кампанія визнання голоду на міжнародній арені, створення Національної книги пам'яті жертв Голодомору, заохочення наукових досліджень тематики голоду, створення Національного музею «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні» та інші заходи. У 2006 р. Верховна Рада України ухвалила закон, яким Голодомор офіційно визнано геноцидом українського народу. Згодом, Голодомор був визнаний геноцидом у 23 країнах, а в Україні були проведені різні заходи для вшанування пам'яті жертв, включаючи встановлення монументу «Свіча Пам'яті» та проведення кампанії «Україна пам'ятає, світ визнає» [15].

Україна активно займається вшануванням пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років. Було видано багато збірників архівних документів і матеріалів, наукових монографій і брошур про цю трагедію. У школах проводяться уроки пам'яті, а тема Голодомору широко висвітлюється в ЗМІ. Ці заходи сприяють організації культурної пам'яті українців і відображають їхні потреби в вираженні своїх поглядів і позицій. Голодомор став важливою складовою української ідентичності. За останні роки зросла свідомість українців про геноцид, і більшість населення вважає Голодомор геноцидом. Президент В. Ющенко закликав Верховну Раду України прийняти закон про кримінальну відповідальність за заперечення Голодомору і Голокосту, що підкреслює важливість вшанування пам'яті жертв геноцидів.

Втім, в липні 2008 року Парламентська Асамблея Ради Європи засудила Голодомор 1932–1933 років, але не визнала його актом геноциду. В ООН Москва заблокувала проект рішення щодо визнання Голодомору геноцидом, що призвело до конфлікту. Московський керманіч відмовився від церемонії пам'яті 75-ї річниці Голодомору, аргументуючи це тим, що голод був наслідком засухи і колективізації, що стосувалися всієї країни, а не тільки України. Український інститут національної пам'яті був утворений з метою увічнення пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, науково-просвітницької роботи і освітянської діяльності, а також дослідження

державотворчих традицій українського народу. Однак, УІНП не отримав вагомого статусу і фінансування, на відміну від польського інституту [27]

Польський інститут національної пам'яті є великим науково-дослідницьким інститутом, видавцем і освітнім закладом, який також відповідає за лustrацію. Він має значну кількість співробітників, філіалів і архівних матеріалів. Інститут проводить розслідування злочинів, зокрема комуністичних і нацистських злочинів, а також злочинів проти миру, людства і військових злочинів. У період 2005–2010 років в Україні відбулися конфлікти навколо встановлення пам'ятників, зокрема пам'ятника С. Бандері у Львові, пам'ятника Катерині II в Одесі і пам'ятника Й. Сталіну в Криму [35].

Напружена ситуація в Україні, пов'язана з трактуванням історичних подій, була результатом боротьби між партіями різної ідеологічної спрямованості. Різні гілки влади мали різні підходи до формування колективних уявлень про минуле. Політичний дискурс характеризувався гострою полемікою щодо відзначення комеморативних заходів та трактування історичних подій. Питання історичної політики стали актуальними під час політичного протистояння між президентом та Партією регіонів. Спірні питання історії використовувалися для політичної дискредитації опонентів. Ставлення до УПА розділяє українське суспільство, але є спроби змінити цю ситуацію. Українці потребують примирення і консолідації, але ще не швидко знайдуть компроміс щодо деяких питань. В. Ющенко намагався повернути українцям ідентичність, від якої їх намагалися позбавити. Голодомор виконував роль символу, що мав об'єднати історичну свідомість українців. В. Янукович повернувся до попередньої політики історії, яка поєднувала етносимволізм з радянсько-ностальгічними елементами.

Телебачення в сучасному суспільстві відіграє важливу роль у формуванні історичної свідомості населення. Політики активно використовують телевізійні дебати та програми для пропаганди своїх політичних проєктів, зокрема в сфері історії. Це призводить до зростання



конфліктів і легітимації певних політичних поглядів серед їхніх прихильників.

В Україні в середині першого десятиліття нового століття з'явився інтерес до історичної політики. Політики використовують історичні методи, такі як пошук традицій, для отримання підтримки виборців, які стикаються з економічними проблемами. Частина населення довіряє політичній пропаганді більше, ніж історичним фактам. Політики використовують історичні символи для мобілізації населення, що призводить до поляризації суспільства. Є групи, які прагнуть примирення, і групи, які підтримують конфронтацію, вважаючи, що Україні потрібно повернути пам'ять і критичний патріотизм, щоб змогти зіткнутися з важкою правдою про свою історію. Подібний досвід пережили й інші країни сходу Європи з «перехідним правосуддям» [44].

У 2015 р. були прийняті нові закони зі впливом на історичну пам'ять, які викликали широкий дискурс. Найбільш очевидним аспектом дискусії навколо законів про декомунізацію є використання законодавчих інструментів для переписування наративу національної історії та реконструкції національної ідентичності в контексті триваючого конфлікту між Україною та Москви. Закони 2015 року щодо історії амбітні та масштабніші. Вони наповнюють офіційний наратив ХХ ст. в Україні ознаками національно-визвольної боротьби, це створює канон «борців за національну незалежність», який зводить радянську добу історії України до злочинів тоталітарного режиму та змінює розповідь про Другу світову війну з радянської в європейську перспективи. З урахуванням законів 2015 р. вимальовується наступна ситуація: Україна сприймає Москву як вічну загрозу для своєї незалежності та національної ідентичності протягом історії. Останні події, зокрема, сторіччя революції 1917–1921 рр., підсилили це сприйняття. Україна знову стоїть перед загрозою втрати незалежності на користь Москви. Закони 2015 р. були спрямовані на скасування спадку радянського режиму в Україні, але той також розглядався як форма

російського домінування. Ідея нових законів про декомунізацію в Україні полягає в проведенні символічної лінії розмежування між постмайданною Україною та путінською Москвою. Цей поділ не базується на мовній або релігійній ідентифікації, але залежить від ставлення до радянського минулого. Такий підхід можна охарактеризувати як «громадянський націоналізм», який поєднується з законодавством, що вшановує етнолінгвістичне та культурне ядро нації. Хоча формально дерусифікація не є метою законодавства про декомунізацію, на практиці ці поняття часто зливаються через гібридну агресію Москви проти України, що легітимізує націоналістичний наратив для української історії. Законодавство про декомунізацію також включає політику обмеження доступу до московської культурної продукції, мовні квоти в ЗМІ та створення незалежної від Московського патріархату національної церкви. В Україні це законодавство розглядається як частина більшої програми «деколонізації» [27] [Додаток А].

Проблема примирення з минулим є важливою на шляху формування стабільної національної ідентичності в Україні. Проблеми, такі як "Волинська трагедія", стосунки УПА і Армії Крайової, єврейські погроми та колабораціонізм, залишаються нерозв'язаними. Проблема ОУН і УПА стала предметом "війни пам'ятей" в українському суспільстві [36]. Знаковим в пов'язаних з цими проблемами історичній політиці було створення на базі кооперації Інституту національної пам'яті Республіки Польща та Українського інституту національної пам'яті у 2015 р. Форуму українських і польських істориків. Поміж іншого цей форум було створено з метою забезпечення об'єктивного відображення історії українсько-польських відносин у історіографії підручниках, щоб уникнути формування негативного стереотипу про сусідній народ. Серед цілей форум було створення сучасних підручників, які б сприяли примиренню та виховували повагу та толерантне ставлення молоді обох країн. Важливою була також форма викладу і повага



до сусідньої держави при висвітленні конфліктних ситуацій, щоб молоде покоління зрозуміло, що історія не повинна розділяти обидва народи [48].

Протоколи засідань форуму вказують на рекомендації для істориків, які включають висвітлення українсько-польських стосунків у міжнародному контексті, деполітизацію історії, уникнення надмірного використання мартирологічних сюжетів, використання аргументів з обох сторін при висвітленні спірних питань, і уникають узагальнення інформації про поодинокі воєнні злочини. Експерти погодились, що історія, зокрема шкільна історія, повинна бути представлена в науковому стилі, без емоцій і публіцистичності. Крім того, історичне минуле України і Польщі стало об'єктом уваги державних лідерів, які визнали співпрацю і трагічні сторінки взаємин між народами [48].

Українські і польські історики на цьому організованими державними органами форуму погодились, що для покращення взаєморозуміння між народами необхідно сприяти діалогу між впливовими особами, які формують громадську думку. Вони також зрозуміли, що замовчування або однобічний підхід до історичних фактів не сприяють зближенню народів, тому важливо об'єктивно висвітлювати трагічні періоди спільної історії України і Польщі. Обидві сторони також визнали, що деякі конфлікти мали зовнішні причини і були накладені недемократичними політичними системами. Згадували про досвід 2003 р., коли, незважаючи на різні погляди на історію, українське і польське суспільство знайшли компроміс під час проведення заходів з приводу річниці Волинської трагедії, що свідчить про їхнє бажання вшанувати пам'ять загиблих. У спільній українсько-польській парламентській заяві було визнано, що трагедія поляків, яку спричинили українські збройні формування, супроводжувалась стражданням українського мирного населення від польських збройних акцій [31].

З іншого боку, саме ця тема врешті стала вирішальною для завершення роботи форуму у 2018 р., коли УІНП оголосив протест проти нового

законодавства про історичну політику в Польщі, за якою українських істориків могли б переслідувати за невизнання факту геноциду поляків українцями в 1943 р. [48].

Історична політика в Україні пройшла кілька основних етапів, включаючи націоналізацію публічної сфери та освітньої системи з домінуванням українського національного нарративу, радикальний перегляд політики пам'яті в напрямку націоналізму та антикомунізму, а також поєднання національно-патріотичної версії української історії з частковою реабілітацією радянського минулого. Поляризація суспільства викликає неоднозначність і суперечність політики пам'яті, а політизація історичного дискурсу є загальною тенденцією для країн Східної Європи. Українська історична політика відрізняється складним переплетінням питань ідентичності, колективної пам'яті і дефіциту легітимності пострадянської держави. Вона використовується як інструмент будівництва держави, забезпечуючи їй внутрішню і зовнішню легітимність та мобілізуючи суспільство під час періоду «перехідного правосуддя» [22].

Таким чином, законодавство щодо історичної пам'яті незалежної України має як позитивні, так і негативні аспекти. Воно може зміцнювати національну ідентичність, захищати від ревізійонізму та забезпечувати пам'ять жертв, але також може обмежувати свободу слова та думки, політизувати історичні питання та роз'єднувати суспільство. Ефективність його застосування повинна оцінюватися на основі конкретних результатів та відгуків різних груп суспільства. Великим викликом для законодавства стала нова реальність війни для України. Постало питання щодо того чи важливіше демократія, чи «захищеність», об'єднаність всіх громадян навколо національної пам'яті? Україна, перебуваючи у військовому конфлікті на власній території, боролася за збереження демократичних свобод і національного суверенітету. Однак, законодавство про декомунізацію стало предметом дебатів, оскільки воно створює напругу між двома політичними



пріоритетами – демократією, свободою слова та правами людини з одного боку, і національною безпекою з іншого боку. З початку 2014 р. в Україні та серед її західних партнерів виникли побоювання, що права людини та свобода ЗМІ можуть бути обмежені під приводом протидії інформаційній війні з боку Москви. Критика законів про декомунізацію найбільш гучно висловлювалася міжнародними організаціями, які моніторять свободу вираження поглядів та верховенство права, а також науковцями, які займаються свободою академічної діяльності. Деякі історики в Україні вже давно критикують історичне законодавство, вбачаючи в ньому маніпулювання минулим у політичних цілях та обмеження свободи дослідження. Законодавство про декомунізацію спричиняє занепокоєння щодо нав'язування одного історичного нарративу та потенційної криміналізації критичних думок.

## РОЗДІЛ 3 РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

### 3.1 Вплив історичної пам'яті на ідентичність та сталість суспільства.

Історична пам'ять слугує основою для суспільної ідентичності, забезпечуючи відчуття тяглості та спільної спадщини. Вона допомагає індивідам позиціонувати себе в ширшому історичному контексті, сприяючи формуванню колективної свідомості та почуття приналежності. Наративи та міфи, похідні від історичної пам'яті, часто формують соціальні норми, цінності та культурні практики, які сприяють формуванню згуртованої суспільної ідентичності.

Збереження і передача історичної пам'яті відіграють життєво важливу роль у підтримці соціальної згуртованості. Спільні спогади про важливі події, такі як революції, війни чи культурні віхи, створюють спільний зв'язок між людьми та сприяють зміцненню почуття єдності. Вшанування історичних подій за допомогою ритуалів, пам'ятників і колективних церемоній зміцнює соціальну структуру і посилює спільні цінності та ідентичність суспільства.

Хоча історична пам'ять може забезпечувати стабільність і тяглість, вона також може виступати каталізатором соціальних змін. Переосмислення та переоцінка історичних подій може кинути виклик існуючим наративам та владним структурам, що призводить до суспільних перетворень. Історична пам'ять виступає сховищем колективного досвіду та уроків, які можуть надихати соціальні рухи, політичні реформи та культурні зрушення, зрештою, формуючи майбутню траєкторію розвитку суспільства, у тому числі «демонтуючи» попередню версію ідентичності для розбудови нової [33].

Історична пам'ять сприяє довгостроковій сталості суспільства, надаючи відчуття історичного підґрунтя та культурної спадщини. Держави, які



активно працюють зі своєю історичною пам'яттю, як правило, демонструють більшу стійкість та адаптивність перед обличчям викликів. Розуміючи своє минуле, суспільство може орієнтуватися в сьогоденні та планувати майбутнє, забезпечуючи спадкоємність поколінь. З іншого боку, несподіване падіння режиму може ввести таке суспільство у стан хаосу, ломки ідентичності. Прикладом є падіння СРСР, історична політика якого налаштовувала населення на тривалість радянської системи та обіцяла стабільність, яку державна машина виявилася нездатною втримати.

Вплив історичної пам'яті на ідентичність і сталість суспільства є складним і багатограним явищем, бо вона бере участь у формуванні суспільної ідентичності, зміцненні соціальної згуртованості та спрямуванні соціальних змін. Глибше розуміння механізмів, через які діє історична пам'ять, може допомогти суспільству використати її потенціал для розбудови згуртованих, стійких і довговічних соціальних структур.

Національна історія використовується для легітимізації суверенного існування нації та держави. Після розпаду Радянського Союзу, проблема інтерпретації історії та переформатування історичної пам'яті стала актуальною для України та інших пострадянських держав. Переосмислення минулого мало консолідувати суспільство, виправдати обраний шлях трансформації та легітимізувати владу. Проте, державна історична політика в Україні була не системною, а ситуативною, що ускладнювало формування цілісного концепту бачення минулого. Криза ідентичності виникла через невизначеність цінностей та конфронтацію політичних сил, що ускладнило визначення оптимального напрямку розвитку суспільства [34].

Проблема формування історичної пам'яті та національної ідентичності в Україні ускладнюється через тривалий перехідний період, коливання у виборі напрямку цивілізаційного розвитку та місця в міжнародному співтоваристві. Українська православна церква Московського патріархату, яка є філією Російської православної церкви, становить загрозу для української

державності як на оперативному, так і на стратегічному рівні. Москва використовує історико-релігійну тематику для збереження впливу на Україну та пропагує ідею спільного історичного простору, що сприяє реалізації антиукраїнських ідеологічних проєктів. Умови гібридної війни з Москвою призводять до гуманітарної агресії, спрямованої на руйнування української державності. Головна мета історичної політики Москви – десуб'єктивізація України та представлення її як об'єкта, а не суб'єкта історичного процесу. Російська пропаганда намагається позбавити Україну історичної традиції та легітимації, що призводить до спроби включення її до інших держав, зокрема Російської Федерації. Москва використовує «теорію змови» для десуверенізації України, намагаючись переконати, що Україна є маріонеткою в політиці ворожих держав. Тому робота з історичною пам'яттю стає критично важливою заради чергового шляху консолідації суспільства проти агресії. Це підкреслює важливість політики історичної пам'яті для консолідації суспільства та зміцнення держави, а також формування національних цінностей для української громадянської ідентичності.

Вивчення сучасних міжнародних відносин, зокрема в Центрально-Східній Європі, показує, що історія часто стає проблемою безпеки країн. Питання спільної історичної спадщини, релігійного та культурного простору є важливими у міждержавних відносинах регіону. Деякі країни, зокрема Росія, Польща та Угорщина, формують нову консервативну ідеологію, що спонукає їх еліти маніпулювати історією для досягнення політичних цілей і переформувати історичну пам'ять. Деякі сусіди України використовують історію, релігію та мову як інструменти культурної та духовної експансії і пропагандистського впливу. Українсько-польські відносини особливо напружені через історичні питання, такі як глорифікація ОУН та УПА, Волинська трагедія та питання пам'ятників на території Польщі. Польська сторона ставить свої відносини з Україною у залежність від історичної політики України і вимагає коригування історичного нарративу відповідно до



польського бачення конфліктних історичних проблем. Цьому слугують не лише конфронтації, але й спроби порозуміння між українцями і поляками, такі як Форум істориків ІПН та УІНП [48].

Політика пам'яті розглядає конструювання ідентичностей, вплив інформаційно-пропагандистських засобів, освітньої, культурної та релігійної політики, а також використання історії у міжнародних відносинах. Сучасна українська влада наголошує на значущості відновлення та збереження національної пам'яті для формування національної ідентичності та зміцнення державності [8].

Реалізація всеукраїнської політики щодо національної пам'яті на місцевому рівні є актуальною, і це підтверджується Постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р., яка розширила повноваження УІНП. Згідно з цією постановою, Український інститут національної пам'яті отримав можливість створити свої регіональні представництва. У 2019 році планується відкрити п'ять філій у великих українських містах. Основна мета цих філій – зібрати якомога більше історичних відомостей для загальнодержавного дискурсу з урахуванням регіональних особливостей. Створення структурних підрозділів Інституту національної пам'яті в регіонах дозволить охопити кожен конкретну школу, музей, міську чи сільську раду, щоб ефективніше здійснювати політику національної пам'яті. Влада та громадянське суспільство України повинні активніше використовувати потенціал історичної політики для формування та збереження національної ідентичності, консолідації соціуму та зміцнення держави [23].

Отже, історична пам'ять може бути важливим чинником задля посилення консолідації суспільства, тому історична політика має важливе значення для підтримки об'єднання, стабільності, тяглості ідентичності всередині суспільства. З іншого боку, різка різниця між запропонованим наративом і об'єктивною реальністю може призвести до втрати чи трансформації ідентичності, розчарування в ідеалах, хаосу в суспільній

думці, прикладом чого стало формування в СРСР «радянської людини» як ідентичності, яка втратила обіцяну тяглість з розпадом СРСР.

### **3.2 Історична пам'ять в національній свідомості**

Історична пам'ять в національній свідомості – це один із ключових засобів формування та утвердження національного самовизначення. Вона є складною системою уявлень, цінностей, традицій та емоцій, пов'язаних з історією і нацією. Розуміння історичної пам'яті визначає спосіб сприйняття минулого та впливає на майбутнє суспільства. Однак у незалежній Україні існує низка проблем, пов'язаних з формуванням історичної пам'яті, які необхідно розглянути для розвитку нації.

Політика історичної пам'яті є однією з найбільш актуальних суспільних проблем в Україні, оскільки історія виконує завдання легітимації державності, нації та інтересів груп та спільнот. Легітимація державної незалежності включає в себе розбудову конституції, символів держави, владних інституцій та національної ідентичності громадян. Цей процес ще не завершений через зовнішні та внутрішні виклики, хоча розпочався він ще з проголошення Україною незалежності та визначення правонаступництва [10].

Національна ідентичність є складним утворенням, яке включає національну самосвідомість, менталітет, історичну пам'ять, національні традиції, етнонаціональні образи, міфи, уявлення про місце країни у світі та її цивілізаційну приналежність. Загальнонаціональна ідентичність включає самоототожнення з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями. Головна мета формування національної ідентичності полягає в досягненні



психологічного усвідомлення спільності долі всіх членів нації та формуванні почуття відповідальності громадян за існування та розвиток нації [33].

Історична пам'ять в свідомості національної громади є результатом взаємодії різноманітних чинників, зокрема політичних, соціальних, культурних та індивідуальних. Політична воля та рішення держави впливають на процес формування історичної пам'яті через офіційну інтерпретацію історії та встановлення норм та цінностей. Соціальні і культурні чинники, такі як освіта, мас-медіа, релігія, також мають значний ефект на розуміння історії та створення історичної пам'яті.

Ідентичність націй-держав включає історичну та соціокультурну окремішність, але недосформовані та з розбалансованою історичною пам'яттю ідентичності є вразливими перед зовнішнім впливом. Як показують опитування населення сучасної України, українська ідентифікація громадян ще не повністю вирішена, але для більшості громадян найважливішою є їхня позиція в сім'ї, показники ідентичності також включають професію, вікову групу, гендерну належність. Ідентифікація себе як громадянина України займає п'яту позицію в ієрархії цінностей, після чого йдуть національність та належність до країни. Релігійна належність та політичні симпатії займають останні місця в ієрархії цінностей. Українська ідентичність для багатьох мешканців окупованих територій стає «неприйнятною». Кремлівські політтехнологи використовують окремі райони Донецької та Луганської областей як майданчик для нівеляції загальнонаціональної ідентичності громадян України та пропаганди ідей, спрямованих на розкол українського суспільства. Це супроводжується поширенням мови ненависті та стереотипів, що перешкоджають діалогу та порозумінню між мешканцями різних областей України. Найбільший ідентифікаційний потенціал та формування віри у спільність національного буття реалізується через історичний наратив [32]

Феномен нації формується через ототожнення громадян зі сконструйованою моделлю історичної пам'яті, яка включає в себе

консолідовану модель пам'яті та позитивне сприйняття нації. Історична пам'ять є актуалізованою та вибірковою, залежно від значущості історичного знання та досвіду для сучасності. Вона персоніфікується через оцінку діяльності історичних особистостей і впливає на свідомість та поведінку людей і спільноти. Історична пам'ять зберігає основні історичні події до перетворення їх на різні форми світоглядного сприйняття минулого досвіду.

Україна стикається з проблемою спільного осмислення та переживання історії країни, оскільки різні історичні події та особистості мають різні оцінки. Розв'язання проблеми конструювання власної історії України залежить від власної інтерпретації історії країни. Стратегія прискорення національного самоусвідомлення українців нівелюється під час політичного протистояння, що використовує амбівалентність історичної свідомості.

Політика пам'яті може розглядатися як активність держави, спрямована на підтримання осмисленого бачення відносин між минулим, сучасним і майбутнім, збалансованого ставлення до традицій та інновацій, і розуміння важливості охорони культурної спадщини. Історична пам'ять у контексті державної політики пам'яті є інструментом влади, який визначає спосіб уявлення минулого спільнотою. Державна політика пам'яті має на меті створення «потрібного» синтезу теперішнього з минулим. В Україні державна політика пам'яті спрямована на формування національної ідентичності, яка підтверджує національні державницькі традиції та соціокультурну окремість. Реалізація політики пам'яті має забезпечити появу загальноукраїнських смислів, значень, світогляду та цілісності культурного простору, що об'єднується поняттям «ідентичність» [26].

З позиції «державників», яку представляє УІНП, українці активно працюють над зміною стереотипів та деміфологізацією своєї історії. Вони навчаються оцінювати свою національну історію за допомогою власних категорій, що сприяє трансформації колективної свідомості. Головна мета цього процесу – націоналізувати історичний наратив та зміцнити спільний



погляд на минуле, що сприятиме об'єднанню нації навколо майбутніх перспектив. Однак, цей процес викликає інтереси сусідніх країн, таких як Польща, Угорщина та Москва, які нав'язують свою політику пам'яті на території України [23]. Часто це призводить до провокування конфліктів ідентичностей. Хоча можлива альтернатива – залишатися толерантними та дружніми до всіх посягань на національні інтереси, в умовах війни з Москвою це може бути неприйнятним.

Україна повинна відкривати свою історію і захищати українську мову, щоб не допустити інших країн втручатися у свої справи і встановлювати свої правила на території України. Крім того, включення «правди переможених» у модель історичної пам'яті допоможе створити більш об'єктивну картину минулого і захистити інтереси соціальних груп, які були пригноблені тоталітарною системою [35].

Декомунізація символічного простору є важливою складовою політики пам'яті, яка впливає не тільки на гуманітарну політику, але й на політику безпеки. Її завдання – зупинити амбівалентність населення щодо історичної пам'яті в Україні, оскільки вона створює ідейну дезорієнтацію через одночасне існування української символіки та символіки тоталітарного минулого. Це ускладнює процес вибудовування національної версії історичної пам'яті, яка є сукупністю стереотипізованих образів та оцінних уявлень про факти минулого. Конструювання історії впливає на формування національної ідентичності шляхом сакралізації подій, особистостей та символів. Цей процес поєднує раціональне та ірраціональне, архетипічні уявлення. Важливим аспектом «конструювання» історії є баланс між раціональним та емоційним, а також соціальний оптимізм. Українська історична пам'ять та соціум характеризуються соціальним песимізмом, який проявляється в сприйнятті військових поразок минулого та сучасних проблем в економіці та політиці [34].

Редакційна політика контрольованих Кремлем медіа має стратегію маніпуляції, спрямовану на створення соціокультурної невизначеності та почуття страху, безладу та анархії в Україні. ЗМІ в Україні системно гіперболізують внутрішні проблеми країни, применшуючи загрозу московської агресії та впливу. Вони також штучно розширюють межі дискусії та контекст новин, що призводить до втрати раціональних орієнтирів у глядачів. Прокремлівська медіа-мережа маніпулює питаннями й героями, актуалізуючи теми, які не відповідають об'єктивній реальності. Реваншистська медіа-мережа роздухує теми, що поглиблюють суспільні розбіжності й радикалізують погляди громадян.

Проблеми в формуванні історичної пам'яті в незалежній Україні багатогранні. По-перше, це розз'єднаність різних верств населення та політичної еліти в оцінці історичних подій. Існують низки контроверсійних моментів, суперечностей та розбіжностей у сприйнятті образу минулого. Наприклад, розуміння подій Другої світової війни, геноциду-голодомору, ролі ОУН-УПА. Це спричиняє поділ суспільства на групи з різною ідентичністю, світоглядом та інтересами. По-друге, недостатнє володіння необхідними навичками критичного мислення. Часто національна історія розглядається у контексті святкування та вшанування подій, а не як результат досліджень науковців. Незнання історії призводить до невпевненості і неправильної ідентифікації себе та свого місця в світі. По-третє, неспроможність протистояти постійному впливі зовнішніх чинників на історичну пам'ять українців. Зокрема, московська агресія та гібридна війна спрямовані на зміну сприйняття історії та формування негативного образу України. Це ставить під загрозу розвиток національної свідомості та історичної пам'яті.

Історична пам'ять в національній свідомості відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні національної ідентичності. Проте, існують проблеми, які перешкоджають її належному розвитку в незалежній Україні. Роз'єднаність в розумінні історичних подій, недостатнє критичне мислення та



зовнішні впливи – це лише кілька з них. Вирішення цих проблем вимагає активної роботи з боку держави, освітніх і культурних установ та самого суспільства. Тільки шляхом спільних зусиль можна забезпечити розвиток національної історичної пам'яті та укріплення національної свідомості.

### **3.3 Відносини з сусідами через призму історичної пам'яті.**

В останні роки деякі європейські країни, сусідні з Україною, використовують історичні події та процеси спільної «трагічної» історії з метою вплинути на політику України. Ця активність стала важливим інструментом «м'якої» сили. Польща, зокрема, зазнала ідентифікаційної кризи, що призвело до інтенсифікації її історичної політики. На думку польських консерваторів, вступ до ЄС, ліберальна економіка, міграція поляків до заможних країн ЄС та інші фактори сприяли розмиванню польської традиційної ідентичності.

Консервативні політики в Польщі вважають, що країна потребує відродження національної ідентичності, заснованої на традиційних польських цінностях. Президент А. Дуда підкреслює важливість історичного виміру для поляків і визначає історичну політику як ключовий аспект внутрішньої та зовнішньої політики, необхідний для зміцнення держави. Метою історичної політики є захист доброго імені Польщі та підвищення її міжнародного статусу, а також виховання патріотизму у молодого покоління поляків. Влада правих сил прагне змінити польську ідентичність шляхом відновлення неоконсерватизму та етнічного патріотизму XIX століття. Історична політика спрямована на повернення гордості за батьківщину, зміцнення солідарності суспільства і його ідентифікації з державою. При цьому, акцентується на героїчному минулому, а не на «критичній» історії [21].

Польська історична політика стверджує, що поважання інших народів та світової спільноти можна досягти шляхом актуалізації польської інтерпретації історії, яка базується на міфологізованій пам'яті страждань і жертв. Поляки дуже чутливі до ролі, яку їм відводять у минулому, і намагаються протистояти поширенню інформації, яка може завдати шкоди репутації Польщі. Однак, існує алергічна реакція на звинувачення у злочинних діях під час Другої світової війни, оскільки поляки вважають себе народом-мучеником з особливим історичним покликанням. Тема Єдвабного стала шоком для польського суспільства, оскільки поставила під сумнів унікальний статус жертви Польщі. Праві діячі вважають, що імідж Польщі має великий вплив на зовнішню безпеку країни. Вони стверджують, що негативне сприйняття поляків як спадкоємців вбивць з Освенцима та ганьба Голокосту може призвести до того, що жоден політик НАТО не підтримає Польщу у випадку війни. Тому праві політики наголошують на необхідності наступальної історичної політики, щоб відбити ці нападки. Вони також вважають, що історичні питання мають велике значення у зовнішній політиці, що підтверджується створенням Ради історичної дипломатії при Міністерстві закордонних справ Польщі. Члени Ради підкреслюють, що для покращення відносин з Україною необхідно ґрунтувати їх на міцному фундаменті, який включає в себе історичну правду, пам'ять про жертви, прощення і примирення [31].

Важливим аспектом консервативної моделі історичної політики Польщі є переконання, що країна завжди була прикордонням Європи і має важливу роль у регіональному контексті. Польща позиціонує себе як лідер групи держав, які об'єднують спільний геополітичний простір, і активно працює над втіленням ідеї «Міжмор'я». Україна вважається невід'ємною частиною особливого регіону – Східних кресів, де польські культурні та політичні впливи мали домінування і який є зоною національних інтересів Польщі. У польській свідомості закріпилася думка про «цивілізаторську» місію поляків



щодо українців, а західноукраїнські землі розглядаються як «східні провінції Польщі». Україна є об'єктом польської історичної політики, що базується на ролі кресів у польській ідентичності, підтримці кресовяків та їхніх нащадків як електорату, спільній історії та колишньому культурному домінуванні.

Україна є основним об'єктом наступальної історичної політики Польщі, яка намагається поширити свій вплив на патріотично налаштований електорат та отримати підтримку націоналістичних організацій. Для досягнення цих цілей, Польща використовує Волинську трагедію як інструмент, намагаючись зробити її еквівалентом польського Голокосту. Хоча багато поляків не знають деталей цих подій, політики та ЗМІ роздувають проблему, щоб залучити підтримку громадськості [31].

Конфлікт навколо Волинської трагедії, який виник на початку 2000-х років, був майже вирішений, коли президенти Польщі та України вшанували пам'ять жертв і закликали народи пробачити і вибачитися. Однак, деякі польські політики вважають, що українці не виявили достатнього каяття. Консервативна влада Польщі намагається змінити європейську історичну пам'ять, побудовану на принципі примирення. Польща використовує несприятливу військово-політичну ситуацію в Україні для своєї користі, залежно від визнання українською владою «геноциду» поляків та припинення глорифікації ОУН-УПА. Польща прагне односторонніх поступок від України та перетворення її на молодшого партнера, який слідує її політиці [26].

Польща активно працює над отриманням міжнародного визнання Волинської трагедії як геноциду. Вони використовують термін «геноцид» для надання великого значення цій трагедії і намагаються отримати підтвердження цього терміну від України та інших країн. Польща бажає взяти за зразок дипломатичні та історичні досягнення Ізраїлю в контексті Голокосту, щоб задокументувати і ввести у світовий політичний контекст свою трагедію. Вони намагаються представити Волинські події як геноцид,

щоб символізувати поляків як жертв етнічного насильства, а не як злочинців. Це також може служити антидотом до болючої пам'яті про масове вбивство поляками євреїв, релятивізуючи відповідальність за антиєврейські акції.

«Волинська» резолюція Сейму є результатом антиукраїнської кампанії, в якій брали участь Росія та проросійські сили в Україні. Ця кампанія мала на меті очорнити український національно-визвольний рух. Депутат Партії регіонів В. Колесніченко організував виставку та опублікував книгу, що пропагували негативне уявлення про ОУН-УПА та події на Волині. Він також вніс пропозицію в парламент Польщі визнати події на Волині геноцидом, яку підтримали депутати Верховної Ради України. Рішення Сейму може бути використане Москвою та антиукраїнськими силами для дискредитації боротьби українців за незалежність та поширення московського трактування історії [29; 31; 48].

Українсько-польські відносини стикаються з проблемою конфліктних інтерпретацій спільної історії, зокрема щодо діяльності УПА та трагічних подій на Волині. Польська сторона поширює версію про «безжалісний геноцид», вчинений українськими націоналістами, тоді як український національно-визвольний рух сприймається як колаборантський щодо нацистської Німеччини. Ці образи проєктуються на сучасну Україну, що викликає вимоги відповідного покаяння та зміни історичної політики. Проблема цих інтерпретацій особливо чутлива для суспільства та правоконсервативної влади Польщі [31; 48].

Угорщина відома своєю історичною політикою, особливо яскравими та адекватними уявленнями про неї можна назвати діяльність радикально-націоналістичної партії «Йоббік». Ця партія, яка визнає незаконну анексію Криму Москвою і підтримує приєднання Закарпаття до Угорщини, має можливість висловлювати свої думки та здійснювати дії, які партія Фідес, що перебуває при владі, іноді не може собі дозволити. Політика «Йоббік» базується на пропаганді ідеї сильної етноцентричної угорської держави,



культі сильного лідера нації та запереченні комунізму і засудженні соціалістичного режиму в Угорщині [43].

Угорщина має правоцентристську партію Фідес, яка поділяє антиліберальні та євроскептичні настрої націонал-радикалів. Фідес прийняв новий Основний закон Угорщини, який відображає ці настрої, а також проводить ініціативи у галузі історичної політики. Опозиційна партія «Йоббік» також має значний вплив на правому крилі угорського політикуму. Угорщина також культивує пам'ять про втрату території та населення після Тріанонського договору 1920 року, що сприймається як національна катастрофа. У 2010 році Фідес оголосив 4 червня Днем національної єдності в Угорщині [31].

Угорщина у 1938–1941 рр. повернула довоєнні території шляхом участі в арбітражних рішеннях та анексії. Однак, у 1947 році було підписано мирний договір, який скасовував ці рішення і повертав країну до кордонів, встановлених у Тріанонському договорі. Культ пам'яті про «тріанонську ганьбу» в Угорщині поєднується з реабілітацією та глорифікацією М. Хорті, регента Угорського королівства у 1920-1944 рр., який був союзником Гітлера. Цей культ пам'яті базується на переконанні, що повернення втрачених територій після Тріанонського договору є головною заслугою Хорті [31].

У 2012–2013 роках в Угорщині, зокрема у Будапешті та Дебрецені, відбулися акти вшанування М. Хорті, які включали перейменування площі на його честь, встановлення пам'ятника та відкриття меморіальної дошки. Ці заходи викликали протести єврейських організацій. Міністр закордонних справ Угорщини Я. Мартоні заявив у листі до Американського єврейського комітету, що уряд Угорщини не має наміру реабілітувати М. Хорті до проведення відповідних історичних досліджень. Варто зазначити, що М. Хорті не потребує офіційної реабілітації (не потрапляв під суд), а відсутність історичних досліджень не заважає угорським посадовцям публічно високо оцінювати його як видатного державного діяча [31; 36]

Урочиста меса, запланована на 27 січня 2018 року в Будапешті на честь Хорті, не відбулася через протести угорських єврейських організацій і Всесвітнього єврейського конгресу. Ці організації вважають Хорті відповідальним за депортацію угорських євреїв до концтаборів у 1944 році. Враховуючи, що 27 січня є Всесвітнім днем пам'яті жертв Голокосту, вони вважають, що проведення меси в цей день було б образою пам'яті всіх жертв Голокосту в Угорщині. Неофіційна реабілітація Хорті може бути розглянута як спроба реабілітації загалом хортистської Угорщини, яка була союзницею нацистської Німеччини та співучасницею у злочинах Голокосту. Текст також згадує про плани встановлення пам'ятника жертвам нацистської окупації, який був критикований групою угорських істориків як спроба фальсифікації минулого. Основний закон Угорщини 2011 року відображає тенденції історичної політики, проявляючи крайній етноцентризм. Вступна частина закону, під назвою «Національне кредо», визначає угорську націю як етнічних угорців, виключаючи інших громадян. Закон також обіцяє зберегти єдність угорської нації, розірвану в минулому столітті, при чому націю цю розглядає в суто етнічному сенсі, а не політичному чи громадянському. Однак, він визнає, що інші нації, які живуть в Угорщині, є частиною політичної спільноти і сприяють формуванню держави [31; 32]

У преамбулі конституції Угорщини висловлюється пошана до історичної конституції і Святої Корони, які символізують перманентність конституційної державності та єдність нації. Свята Корона асоціюється з землями, що входили до складу Корони Святого Іштвана, включаючи Угорщину, Трансільванію, Словаччину, Закарпаття, Хорватію, Славонію, Галичину та деякі території на Балканах. Таким чином, конституція виражає пошану до ідеї "Великої Угорщини". Невизнання призупинення дії історичної конституції після іноземних окупацій може свідчити про небажання визнавати післявоєнний статус-кво. Проте, варто зазначити, що в Угорщині у період з 1920 по 1944 рік не існувала кодифікована конституція, але були



відновлені окремі положення історичної конституції у складі Австро-Угорщини. Це супроводжувалося встановленням націоналістичного, авторитарного режиму. Загалом, невизнання призупинення дії історичної конституції може мати різні тлумачення, включаючи протест проти дій нацистської Німеччини або намір відродити архаїчний хортистський режим. Зазначені аспекти Основного закону Угорщини 2011 року, хоча не можуть бути розглянуті як політична програма, мають символічне значення і впливають на суспільну свідомість, підтримуючи ностальгію за колишньою державною величчю. Ця ностальгія може бути використана політичною силою в будь-який час. Стаття D Основних положень конституції Угорщини спрямована на забезпечення захисту та підтримку угорської нації, яка живе за межами країни, і нагадує задекларовані Путіним завдання захисту російськомовного населення в Криму та на Донбасі [31].

Угорський уряд створив дослідницькі установи, які мають на меті формування свідомості громадян і просування своєї ідеології. Діяльність цих установ має апологетичний характер і спрямована на реалізацію історичної політики. Через освітній напрям, уряд здійснює вплив на молодь з метою формування етноцентричного патріотизму. Включення творів письменників, пов'язаних з профашистськими та антисемітськими поглядами, до шкільних програм викликало протест єврейських організацій. Етнонаціоналізм є основою урядової історичної політики та властивий угорській історіографії, яка виключає інші етнічні та релігійні групи.

Угорська історична політика має етноцентричний і віктимно-агресивний характер, зосереджуючись на долі етнічних угорців незалежно від кордонів. Ця політика базується на комплексі жертви історичних обставин і спогадах про історичні образи і несправедливості, завданих Угорщині іншими державами. Вона позбавляє націю почуття історичної відповідальності і служить моральним виправданням національного егоїзму і реваншизму. Ця політика ідеологія мають деструктивний потенціал,

звужують перспективи розвитку та сприяють конфліктам з сусідніми країнами [45].

Історична пам'ять румунського народу характеризується складністю і суперечливістю, що пояснюється неоднозначною історичною спадщиною і відображеною в суспільній свідомості. У Румунії усунення від влади попередніх еліт відбулося кривавою революцією 1989 року, що відрізняє її від інших країн колишнього "соцтабору". Досоціалістичне минуле країни, яка була союзницею нацистської Німеччини до 1944 р., історично було неоднозначним і сповненим конфліктів і насильства. Тому постсоціалістичний транзит Румунії був складнішим, а ставлення до минулого визначило національну специфіку історичної політики. Після революції в Румунії почалася неофіційна реабілітація та глорифікація І. Антонеску, колеги М. Хорті, як патріота і борця проти більшовизму. Його режим, хоча авторитарний, визнавався толерантним до опозиції. Однак, оприлюднення доповіді міжнародної комісії з вивчення Голокосту в Румунії підтвердило повну відповідальність Антонеску та румунської державної влади за геноцид євреїв і циган у 1941–1944 рр. Закон, прийнятий 30 липня 2015 року, вніс зміни до надзвичайної постанови Уряду, що забороняла організації та символи фашистського, расистського і ксенофобського характеру, а також пропаганду культу осіб, винних у злочинах проти миру і людськості. Закон визначав поняття «Голокосту» як систематичні переслідування та знищення євреїв і циган на території Румунії у період 1940–1944 рр. [31]. Закон був критикований у румунських ЗМІ, які називали його «анти румунським» і «зазіханням на національну пам'ять». Однак, для деякої частини румунського суспільства маршал І. Антонеску і легіонери залишалися визначними історичними постатями [28].

У 2006 р. була створена президентська комісія з вивчення комуністичної диктатури в Румунії, яка в своїй доповіді визнала комуністичний режим як нелегітимний і злочинний. У 2009 р. було створено



Інститут розслідування комуністичних злочинів та пам'яті румунської еміграції для продовження досліджень тоталітаризму в Румунії. Румунська влада намагалася звести рахунки з комуністичним режимом та його попередниками, але визнала, що історична пам'ять про них не може стати об'єднавчим чинником для всієї нації. Румунська влада використовує історичну політику для об'єднання румуномовних земель і підтримки ідеї єдності румунської нації, незалежно від державних кордонів. Хоча румунська влада не декларувала територіальне відновлення "Великої Румунії", деякі кроки створюють перспективи для актуалізації цієї мети у майбутньому.

Румунія спростила процедуру отримання громадянства для осіб, які народилися на території, що була частиною Румунії з 1918 до 1940 рр., а також для їхніх родичів до третього коліна. Це викликало проблеми з сусідніми країнами, зокрема з Україною, яка не дозволяє подвійне громадянство. Текст законодавства також вказує на наміри Румунії щодо «возз'єднання» з Молдовою. Останніми роками проект об'єднання Молдови з Румунією під назвою Unirea-2018 отримав значний розгін в Молдові на політичному і громадському рівнях. Це пов'язано з відзначенням 100-річчя приєднання Молдовської Демократичної Республіки до Королівства Румунії, яке сталося в 1918 році. Для підтримки проекту була створена Уніоністська платформа «Акція 2012», яка об'єднала неурядові організації та ініціативні групи з Румунії, Молдови та румунської діаспори. В Молдові платформою було організоване підписання символічної декларації про приєднання до Румунії міст і сіл, яку підписали органи місцевого самоврядування 53 населених пунктів станом на 24 лютого 2018 року, а до кінця року планується досягти цифри 100 [31].

У 2016 році уніоністські сили Молдови оголосили про проведення виборів до Сфатул Церій-2 з метою проголошення приєднання країни до Румунії, як це відбулося в 1918 році. Установчий з'їзд Сфатул Церій-2 відбувся у березні 2016 року і затвердив Дорожню карту об'єднання Молдови

з Румунією до 2018 року. Третім напрямом уніоністської політики стало офіційне визнання романомовних балканських народів як частини єдиного румунського етносу. Румунський парламент ухвалив відповідне рішення у 2013 р., а для «опіки» над цими народами був створений спеціальний державний орган. Робота з культурною інтеграцією цих народів є одним із напрямів діяльності Міністерства національної освіти. Щорічно 30 листопада відзначається «День румунів» [31].

Зазначені факти свідчать про можливість використання механізмів прорумунськими силами та їхніми румунськими спонсорами в Україні для актуалізації претензій Румунії на румуномовні регіони країни. Водночас, в Румунії гостро реагують на спроби Угорщини «ревізувати» Тріанонський договір, що затвердив приєднання Трансільванії до Румунії. Угорці в Румунії вимагають створення автономної області на сході Трансільванії і особливого самоврядного статусу для регіону Парціум. Вони мають певні права, але претендують на більше, у тому числі повноцінну автономію, і підтримують їхні претензії угорські організації та уряд Угорщини [31]. Історична політика в Угорщині та Румунії має спільні риси, такі як спроби реабілітації авторитарних режимів та прояви ірридентизму. Ця політика не сприяє взаєморозумінню та стабільності у Східній Європі і послаблює європейські та євроатлантичні структури [24].

Московська сторона здійснювала чи не найбільший вплив на сприйняття історичної пам'яті в Україні. З урахуванням претензій Москви на спільні з Україною історичні образи (давню Русь та її богатирів, козацтво, перемогу над нацизмом), можна говорити про ключовий конфлікт пам'яті. Москва будувала свою історично політику для як внутрішньої, так і зовнішньої аудієнції. На внутрішньому рівні Москва заявляла про виключність, особливість росіян у здобутті перемоги та наслідування минулого. На зовнішньому ж рівні, навпаки, намагалася затягувати сусідів до пам'яті «братерства», «спільної перемоги», «російської як мови



міжнародного спілкування». Ці зусилля щодо України з початком війни перетворилися на нівеляцію української пам'яті та ідентичності («України і українців не існувало, їх вигадали»), хоча деякі дослідники вказують на те, що підготовка до такої стратегії національної пам'яті існувала з 1991 р. [46].

Отже, питання української національної пам'яті лежать на перепитті інтересів сусідніх країн, серед них Польщі, Угорщини, Румунії та РФ. Їхні власні тенденції історичної політики створюють як потенційну, так і реальну загрозу для України та українців. В залежності від форм історичної політики, що впливають на український дискурс пам'яті ззовні, актуальними для України можуть бути як політика примирення (з Польщею, Румунією), так і активна оборонна політика (проти РФ, Угорщини).

## ВИСНОВКИ

Незалежна Україна не є винятком серед країн Східної Європи, регіону, де з 1989 року закони про історичну пам'ять стали інструментами розвитку держави і засобом утвердження декомунізації, «суверенітету» комуністичного минулого, національної пам'яті. На жаль, історична пам'ять – це також зброя, що використовується конкуруючими елітами в поточній культурній війні. На відміну від сусідніх Росії та Білорусі, де історія та пам'ять використовуються авторитарними режимами для повторення радянського «фокусу» з розтягуванням ілюзії масової підтримки режиму, Україна все більше роздирається мнемонічними конфліктами, що підживлюються конкуруючими групами інтересів, які маніпулюють суперечливими історичними розповідями з метою виборчої мобілізації. Плюралізм і конкурентоспроможність в українській політиці в поєднанні з суперечливим геополітичним сприйняттям використовують мнемонічні закони як зброю для роздробленої політичної еліти на думку його авторів, деякі законодавчі ініціативи спрямовані на відновлення колективної пам'яті України, пригнобленої комуністичним режимом, і сприяння європейській інтеграції країни, в той час як інші, враховуючи плюралізм і конкурентоспроможність в українській політиці в поєднанні з суперечливим геополітичним положенням, використовують мнемонічні закони в якості зброї для боротьби за владу.

З розвитком політичної поляризації суспільства, а також із врахуванням загрози московського вторгнення закони про надмірну пам'ять, що криміналізують «помилкові» історичні наративи, стали розглядатися як прийнятний політичний інструмент задля збереження єдності держави. Але той же політичний плюралізм і ротація еліт завадили Україні створити стабільну мнемоніку на постійній основі, навіть в умовах війни та «монобільшості».



Революція на Майдані 2013–2014 рр., війга і московська окупація сприяли потраплянню «в немилість» та забороні радянських ностальгічних поглядів на історію, надавши додаткові аргументи на користь законів про історичну пам'ять для національної безпеки. «Закони про пам'ять», прийняти навесні 2015 р., були представлені ініціаторами як вкрай запізнілий захід, спрямований на подолання радянської спадщини України та сприяння європейській інтеграції країни в рамках амбітної програми реформ, спрямованих на модернізацію. Його сприймали як символічну заміну реальній реформі правосуддя, що обіцяли на Майдані, прихованій у боротьбі з ілюзіями минулого минулого. Противники «декомунізації» використовували аргументи, які часто використовуються проти «законів про пам'ять» у Європі: по-перше, вони стверджували, що закон про історичну пам'ять порушує свободу слова; по-друге, що він накладає єдиний формальний історичний наратив (нагадує радянські часи) і, отже, обмежує свободу досліджень, і, по-третє, значна частина населення України не сприйме нововведення. Однак цей аргумент не призвів до відміни чи змін у Законі про декомунізацію, як припускали і помірковані критики (наприклад, скасування кримінальної відповідальності за публічне використання радянської символіки).

Через півстоліття після прийняття закону про зв'язок його важливим ефектом стало досить послідовне очищення культурного ландшафту України від символічної спадщини СРСР (пам'ятників і топонімів). На місцевому рівні були тривалі конфлікти навколо історичних діячів, таких як маршал Радянського Союзу Георгій Жуков, але вони залишилися навколо політичного життя країни. Але загалом результати некомунікативного методу були суперечливими. Законодавство заради надання легітимності учасникам боротьби за незалежність України в XXI ст. виявилось недосконалим, закон досі залишався декларативним і не передбачав його вплив на академічну свободу та історичні дебати. З іншого боку, «комуністична пропаганда» може призвести до кримінальної справи, яка призведе до умовних, але реальних

термінів у в'язниці. Законодавство про декомунізацію також сприяло переосмисленню та переоціненню мистецтва та архітектури радянського модернізму в Україні новим поколінням митців та діячів культури, які прагнуть інтегрувати цю культурну спадщину в модерні архітектурні ансамблі. Безумовним і позитивним наслідком законів про декомунізацію є відкриття архівів радянського Комітету державної безпеки та їх реорганізація в нову архівну установу під егідою Інституту національної пам'яті.

Довгострокові наслідки закону про декомунізацію так само неочевидні, як і майбутнє України. Тривала війна і політична поляризація в країні ускладнюють підтримку плюралізму, що стосується політики пам'яті, так само як критичне ставлення до радянського минулого важче трансформувати в нову політичну культуру, засновану на демократичних і ліберальних цінностях. Президентські та парламентські вибори 2019 р., продемонстрували відхід найбільш зацікавлених у історичній політиці чиновників від влади та більш амбівалентне ставлення нового керівництва до історичного минулого. Новий президент УІНП проголосив відкритість до діалогу і більш комплексний підхід, заснований на консультаціях з місцевими громадами. Володимир Зеленський заявив, що, незважаючи на свій успіх на виборах, незважаючи на роль вчителя історії, яку він зіграв у серіалі «Слуга народу» в його очах проблема історичної пам'яті пов'язана не з націоналізмом, «традиційними цінностями» та історичною травмою, а з популізмом, яким він керувався, прийшовши до влади. В. Зеленський також не відчуває неорадянської ностальгії, не намагався активно відновити статус-кво до Майдану, що насправді було завданням, яке переслідувала опозиція промосковського прихилу. Відсутність серйозної негативної реакції на відключення зв'язку і відсутність нової «війни пам'яті» було пов'язано з тим, що президент В. Зеленський відчував себе й без сильної історичної політики достатньо комфортно на посаді з підтримкою партійної «монобільшості» у парламенті. Проте у 2022 р. прогнози опонентів В. Зеленського виявилися



правдивими, і в у мовах нового московського вторгнення президенту довелося звернутися до принципів «Армія, Мова, Віра» свого опонента, попереднього Президента України П. Порошенка. Зміни в цьому крихкому політичному сузір'ї можуть спонукати мнемонічних борців по обидва боки політичного спектру повторно використовувати історичні закони як інструменти політики.

Політичний вплив, як процес взаємодії суб'єктів політичної системи, що виражається в діях агентів впливу, метою і / або результатом якого є зміна дій, поглядів і почуттів впливової особи в політичній ситуації, має прямий зв'язок з втіленням політики пам'яті. Політичний вплив деконструє характеристики функціональних відносин (між суб'єктом і об'єктом політики в межах політичної системи), на відміну від влади, яка є компонентом політичного процесу, і визначає характер структурних відносин всередині політичної системи. Політичний вплив – це універсальний механізм трансформації політичної системи, який визначається можливістю його здійснення різними суб'єктами (соціальними інститутами, організаціями, державними установами, окремими особами) і може використовуватися різними способами (ресурсами, інструментами, методами) і відтворення в різних варіантах.

Здійснення політичного впливу складається з 4 етапів: мотиваційного, оперативного, процедурного та ефективного. Фаза мотивації включає в себе поставлену мету політичного впливу як мотивацію для здійснення впливу і формування бажаного результату. Важливі мотивація до успіху, прагнення до влади і мотивація приналежності. Оперативна фаза впливу складається з аналізу та вибору відповідних засобів впливу (ресурсів та інструментів). Здатність впливати і досягати бажаного результату визначається наявністю достатніх ресурсів і коштів, здатних надати необхідний вплив. Процедурний етап (сама дія) може здійснюватися у формі прямого спілкування або за допомогою систематичного управління певним суспільним простором.

Ефективна фаза полягає в оцінці ступеня досягнення результату відповідно до основної мети і обліку наслідків в діях подальшого впливу.

Історична пам'ять була визначена як сукупність процесів і результатів пам'яті, збереження, відтворення і забуття соціокультурними групами, що складаються із загального культурного та історичного досвіду. Зміст історичної пам'яті зберігається і виражається в оповідних формах (історичні наративи, символіка і архетипи, оцінка суспільних цінностей і стереотипів) і передається в формах втілення в реальному просторі (меморіали, місця пам'яті, звичаї і традиції, стереотипи поведінки). Суспільними сферами, які впливають і доповнюють один одного у формуванні історичної пам'яті, є політика пам'яті, історична освіта, культура пам'яті та медіа-дискурс. Функція історичної колективної пам'яті заснована на ряді нормативних принципів і характеристик: Історичні якості, які визначають зміст пам'яті: безпосередній історичний досвід відповідних етнічних спільнот; психологічні принципи, що керують обробкою інформації, зокрема психічними процесами пам'яті, її збереженням, відтворенням, забуванням; соціальні норми, що регулюють зміст пам'яті. поведінку індивідів в групах, колективну ідентифікацію та інтеграцію, структурування соціального самовираження шляхом участі в формуванні суспільної думки. Культурні закономірності визначають способи збереження, вираження декомунізації та ретрансляції колективного досвіду з покоління в покоління. Політичні принципи визначають ідеологічну складову історичної пам'яті.

Як чинник здійснення політичного впливу історична пам'ять може, по-перше, визначити деталі здійснення впливу, тобто передувати прямий вплив (визначає ресурси для виправдання рішень і дій засобу впливу, або засоби мобілізації суспільства); по-друге, зупиняє виконання кінцевої мети агента впливу (стимулювання взаємодії цілей з інформаційним продуктом) для досягнення кінцевого результату трансформації історичної свідомості об'єкта впливу, формуванню бажаної моделі пам'яті в об'єкта впливу.



Політика пам'яті функціонує як комплекс цілеспрямованих дій державних органів, партій і державних установ з управління суспільною історичною пам'яттю, відновлення інтегрованої моделі пам'яті або її окремих компонентів для формування, посилення держави, створення суспільної свідомості. Сукупність механізмів, процедур і форм взаємодії суб'єктів політичних процесів, спрямованих на формування декомунізації колективної пам'яті. 3 групи функцій політики пам'яті відповідають 3 часовим векторам: минулому (збереження, відтворення, функція пам'яті), сучасному (функція оцінки соціального статусу, вказівки напрямків, відображення моделей поведінки і стимулювання активності в конкретній ситуації), майбутньому (функція визначення можливого і ймовірного; бажані вектори програми розвитку держави, мобілізація суспільства на їх реалізацію). Завдання, що реалізуються за допомогою політики пам'яті, можуть стати компонентами політичного управління, орієнтованого на соціальні (часто важливі) пріоритети; політичний маркетинг, тобто отримання та утримання влади (особливі інтереси).

Політика пам'яті залежить, серед іншого, від міжнародних інтересів країни та зовнішніх впливів. Щоб реалізувати прагнення України до інтеграції у ЄС, необхідно враховувати не тільки необхідність стандартизації в галузі економіки, права, промисловості та освіти, а й важливість участі у відповідній меморіальній практиці. Вибір зовнішньополітичних курсів проявляється, серед іншого, декомунізацією і різними моделями реалізації політики пам'яті, вибором між альтернативами: Європа-Москва. Спільною рисою історичної пам'яті в цих 2 випадках є те, що вона використовується як інструмент для встановлення громадянської ідентичності в Європейському Союзі або «російському світі» відповідно. Різниця полягає у використанні пам'яті як ресурсу для вирішення конфліктів (Європа), або в засобах декомунізації (Україна) та виправдання військового нападу (Москва). Існують також різні способи «підключення» населення до відповідної моделі пам'яті.

Зокрема, практика вшанування пам'яті на Заході вимагає колективної відповідальності німецької нації та відповідальності перед євреями – жертвами геноциду під час Другої світової війни. Для нього характерна пактовість, із «загальним покаятням і прощенням» у обмін на прийняття наслідків Другої світової війни. Пріоритетом є захист громадянина, його прав і свобод, але з обмеженням можливості вшанування геноцидних режимів.

У період з 1994 по 2004 рік домінуючою характеристикою історичної пам'яті як об'єкта політичного впливу було продовження відходу від старих «комуністичних канонів» офіційної політичної сфери, з одного боку, але з нестачою меморіальних акцій, спрямованих на створення української моделі пам'яті, з іншого. Таким чином, історична пам'ять як інструмент впливу служила засобом перемоги на виборах в період з 1994 по 2004 грудня. Л. Кучма переміг на президентських виборах, виступаючи, серед іншого, проти політичних опонентів по регіонах і просуваючи альтернативні символи історичної пам'яті.

Особливістю історичної пам'яті як об'єкта політичного впливу з 2005 р. по початок 2010 р. було посилення заходів щодо формування «централізованої» національної пам'яті та інституціоналізація політики пам'яті. Це було зроблено шляхом застосування європейського механізму формування пам'яті та принципів культури пам'яті до сюжетів історії України: возз'єднання країни навколо спільної трагедії-геноциду Голодомору, радянських репресій; акти покаяття та примирення між народами (українське та польське минуле); декомунізація країни у зв'язку з підняттям статусу спільної трагедії-геноциду, радянських репресій; підняття питання про вшанування нових героїв України, супротив цьому вшануванню як серед політичних сил всередині країни, так і в Євросоюзі. Пам'ять як інструмент політичного впливу на суспільство використовувалася як інструмент зміцнення політичного статусу України.



З 2010 по 2013 рік історична пам'ять стала об'єктом державного впливу, спрямованого на відновлення частини радянської меморіальної спадщини та гальмуванням встановлення Національної історичної пам'яті. Відмінною рисою політики пам'яті була атака адміністрації В. Януковича вже затвердженої моделі національної пам'яті, яка просувалася з 2005 по початок 2010 р. як такої, що «не відповідає історичним фактам». При цьому влада звинуватила «попередників» у відмові від принципів європейської моделі формування пам'яті (терпимість, інклюзивність, повага до жертв) на користь розрахунку на ініціативи героїзації історії на московський манер (заяви про винятковість, перемогу). Слід зазначити, що ця політика практично ігнорувала національні та культурні вимоги жителів західних регіонів, в той час як його обґрунтування як дії, спрямованої на «відновлення порушених прав» жителів південних і східних областей України було політичною маніпуляцією та не відповідало настроям суспільства (згідно з опитуванням групи «Рейтинг»).

З 2014 р. історична пам'ять є предметом впливу держави та акторів впливу всередині громадянського суспільства, метою яких є формування централізованої національної пам'яті на основі ідеї міцної та інклюзивної громадянської національної ідентичності в Україні, успадкування кількох десятирічних національних військових традицій та пам'яті про об'єднання українських земель. Викристалізування цієї мети відбулася, з одного боку, в результаті загрози територіальній цілісності українській державі, а з іншого – в результаті визнання політичної культури громадянського суспільства і активістів, як такої, що повинна стати основою демократичного розвитку. Пам'ять, як інструмент політичного впливу, використовувалась як засіб патріотичної мобілізації, протидії московській пропаганді та подолання стереотипів радянської суспільної свідомості. Крім того, це важливий ресурс для виправдання демократичного проєвропейського курсу в Україні.

Законодавчі акти відіграють важливу роль у зміцненні історичної пам'яті суспільства. Вони є невід'ємною частиною механізму утвердження і збереження значущих історичних подій і фактів. Один з ключових аспектів ролі законодавчих актів в зміцненні історичної пам'яті полягає в офіційному визнанні значення певних подій чи фактів в історії країни. Це може стосуватися, наприклад, проведення національних днів пам'яті, встановлення пам'ятників та меморіалів, офіційного визначення історичних місць і пам'яток. Закони можуть також вносити певні зміни в організацію та проведення освітнього процесу з метою підвищення рівня свідомості громадян щодо історичної спадщини. Наприклад, введення в шкільну програму спеціального курсу з історії або обов'язкового включення певних історичних тем в програму загальної освіти.

В цілому, законодавчі акти грають суттєву роль у зміцненні історичної пам'яті, сприяючи її збереженню, популяризації та поширенню серед населення. Вони відіграють важливу функцію у формуванні національної свідомості та ідентичності, а також сприяють зміцненню державності й єдності суспільства. Щоб вони зберігали свою корисну роль, політика щодо пам'яті має ґрунтуватися на таких принципах: дотримання соціальних зобов'язань розвитку; узгодженість стратегій реалізації між різними учасниками політичного процесу; відсутність необхідності і насильства; узгодженість історичного розвитку з науковими досягненнями; відсутність терміновості та насильства. Українське суспільство повинно навчитися формувати міжнародний політичний консенсус щодо болючих питань ХХ століття. Державні інституції повинні сприяти публічному обговоренню цих подій. Лише відкрите обговорення і універсальне визнання болю дозволять суспільству нормально функціонувати.



## СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабка В. Політика пам'яті та пам'ять у політиці: Україна 2010–2013 рр. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 167–182.
2. Бутко С. Меморіальна політика. *Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів* / Кер. авт. кол. А. М. Киридон. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 220–221.
3. Вашкевич В. М. Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири. Навчальний посібник для вищ. навч. закл. Київ: Світогляд, 2010. 274 с.
4. Веденєєв Д. Політика пам'яті в Україні державна. *Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів* / Кер. авт. кол. А. М. Киридон. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 329–333.
5. Виговський Д. Суть політичного впливу як категорії політичної науки. *Українська національна ідея*. 2007. Вип. 19. С. 62–66.
6. Волянюк О. Громадські формування у галузі політики пам'яті сучасної України. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2009. №3. С.122–126.
7. Волянюк О. Політика пам'яті. *Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів* / Кер. авт. кол. А.М.Киридон. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 325–329.
8. Горак Г. Пам'ять історична. *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. для студ. вузів* / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища школа, 2002.
9. Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.

10. Закон № 1543-ХІІ від 12 вересня 1991 року «Про правонаступництво України». *Законодавство України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12

11. Закон № 962-ХІІ від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» / «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12>

12. Закон № 2004-ХІІ від 20 грудня 1991 року «Про передачу у державну власність майна Комуністичної партії України та Комуністичної партії Радянського Союзу». *Законодавство України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2004-12

13. Закон № 3551-ХІІ від 22.10.1993 «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» *Законодавство України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12

14. Закон № 3814-ХІІ від 24 грудня 1993 року «Про Національний архівний фонд та архівні установи». *Законодавство України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12

15. Закон № 376-V «Про Голодомор 1932–33 років в Україні» від 28 листопада 2006. *Законодавство України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16

16. Закон № 316-VIII «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 09.04.2015. *Законодавство України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19

17. Закон № 315-VIII «Про відзначення Дня Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» від 12.04.2015. *Законодавство України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19

18. Закон № 314-VIII «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 12.04.2015. *Законодавство України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19



19. Закон № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» від 12.04.2015. *Законодавство України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19

20. Закон України № 1223-VII «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» від 17 квітня 2014 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>

21. Закон України № 1805-III «Про охорону культурної спадщини». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

22. Нузов І. Правосуддя перехідного періоду в Україні: національне примирення чи реконсолідація посткомуністичної травми? *ICTJ*. 17 жовтня 2016 р. URL: [ictj.org/es/node/22470](http://ictj.org/es/node/22470)

23. Інститут національної пам'яті розпочинає інформаційну кампанію до 100-річчя Української революції 1917–1921 років. *Кабінет Міністрів України*. 13 березня 2017 р. URL: [www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=249805754&cat\\_id=244276429](http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249805754&cat_id=244276429)

24. Карлова В. Особливості відновлення історичної пам'яті українського народу у контексті аналізу досвіду постсоціалістичних країн. *ЛРІДУ НАДУ – Демократичний вісник*. 2008. № 1. URL: [http://www.lvivacademy.com/visnik/fail/V\\_Karlova.pdf](http://www.lvivacademy.com/visnik/fail/V_Karlova.pdf)

25. Касьянов Г. Історична політика і меморіальні закони в Україні: початок ХХІ ст., Агора, 2016, Вип. 17, С. 63–74

26. Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.

27. Касьянов Г. Nationalist Memory Narratives and the Politics of History in Ukraine since the 1990s. *Nationalities Papers*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2023.10>

28. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 49–62.

29. Минькович-Слободяник О. В. Співвідношення правової і політичної культур: до постановки проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 34–37.

30. Рябчук М. Голодомор: політика пам'яті та політична боротьба в сучасній Україні. *Harriman Review*. 2008. No 16.2. С 3–9.

31. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. URL: [niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/Dopovid](http://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/Dopovid)

32. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні *Рейтингова група Україна*. 17 листопада 2016 р. URL: [ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie\\_k\\_otdelnym\\_istoricheskim\\_lichnostyama\\_i\\_processu\\_dekommunizacii\\_v\\_ukraine.html](http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyama_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html)

33. Шевель О. Демонтаж пам'яті. *Ukraina Moderna*. 2020. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>.

34. Шевель О. Політика пам'яті в розділеному суспільстві: порівняння пост-франкістської Іспанії та пострадянської України. *Slavic Review*. 2011. № 70.1 С. 137–164.

35. Шевель О. Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Ukraina Moderna*. 2016. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>.

36. Юрчук Ю. Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN-UPA Memory Politics and Nation-Building in Ukraine (1991–2016). *In War and Memory in Russia, Ukraine, and Belarus* / Julie Fedor, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila, Tatiana Zhurzhenko (eds.), Palgrave Macmillan Memory Studies, 2017.

37. Abdelal R., Herrera Y. M., Johnston A. I., McDermott R. Identity as a variable. *Perspectives on Politics*, vol. 4, no. 4. 2007. PP. 695–711.

38. Brandenberger D. From proletarian internationalism to populist russocentrism: thinking about ideology in the 1930-s as more than just “Great



Retreat". URL: <http://nationalism.org/library/science/ideology/brandenberger/brandenberger-havighurst.pdf>.

39. CfP: Memory Laws: Legal Regulation of Historical Interpretations. *Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (Institute of Culture and Memory Studies)*. Ljubljana, 2017. URL: [https://www.academia.edu/32139633/CfP\\_Memory\\_Laws\\_Legal\\_Regulation\\_of\\_Historical\\_Interpretations](https://www.academia.edu/32139633/CfP_Memory_Laws_Legal_Regulation_of_Historical_Interpretations).

40. Janmaat J. G. *Nation-Building in Post-Soviet Ukraine: Educational Policy and the Response of the Russian-Speaking Population*. Amsterdam: University of Amsterdam, 2000, pp. 85–100.

41. Kopolov N. *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108304047> URL: [https://books.google.com.ua/books?id=2S42DwAAQBAJ&printsec=copyright&redir\\_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=2S42DwAAQBAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)

42. Koshar R. J. *Germany's Transient Pasts: Preservation and National Memory in the Twentieth Century*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2000.

43. *Law and Memory: Towards Legal Governance of History* / eds. Uladzislau Belavusau, Aleksandra Gliszczyńska-Grabias. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316986172>

44. *Legislating Memory: From Memory Laws to Transitional Justice*. *Baltic Worlds*, June 13, 2021. URL: <https://balticworlds.com/legislating-memory-from-memory-laws-to-transitional-justice/>

45. Malksoo M. *Kononov v. Latvia as the ontological security struggle over remembering the second world war*. / eds. Uladzislau Belavusau and Aleksandra Gliszczyńska-Grabias. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

46. Mieliekiestsev K. *On the origins of geopolitical and information warfare preparations for the war against Ukraine by the Russian Federation in the pivotal*

moments of the contemporary Russian-Ukrainian relations. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 1436 p. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-72>

47. Mieliekiestsev K. The post-truth discourse and the politics of memory in the contemporary media spaces. *Skhid*. Vol. 4. No. 1. 2023. DOI: [https://doi.org/10.21847/2411-3093.2023.4\(1\).275699](https://doi.org/10.21847/2411-3093.2023.4(1).275699) URL: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/275699>

48. Mieliekiestsev K. On the Ukrainian-Polish forum of historians and related insights on policy making and international relations in Central and Eastern Europe. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. No. 4 (1). 2022/3/31. PP. 121–127.

49. Policies and Politics of Historical Memory in Ukraine. *Krytyka*. URL: <https://krytyka.com/en/categories/policies-and-politics-of-historical-memory-in-ukraine>

50. Ukraine's Decommunization Laws: Legislating the Past? *Wilson Center*. URL: <https://www.wilsoncenter.org/event/ukraines-decommunization-laws-legislating-the-past>



## ДОДАТКИ

## Додаток А. Інфографіка УІНП з пропагандою закону про деколонізацію.

**ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ:  
ПОЯСНЮЄМО ЗАКОН**

27 липня 2023 року набуде чинності Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів», який:

- визнає злочинною та засуджує російську імперську політику,
- забороняє пропаганду символіки російської імперської політики,
- визначає порядок ліквідації такої символіки з публічного простору.

Це означає, що процес деколонізації отримує чітку правову рамку.



ТЕКСТ ЗАКОНУ

**ЩО ТАКЕ РОСІЙСЬКА  
ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА?**

Системні дії, які в різні історичні періоди, починаючи з Московського царства й до сучасної Російської Федерації, були спрямовані на підкорення, експлуатацію, асиміляцію українського народу.

Її складовою є **русифікація** – нав'язування російської мови та пропагування російських мови і культури як вищих порівняно з іншими мовами й культурами.

**ЩО ТАКЕ ПРОПАГАНДА  
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ?**

- Публічна **гloffікація** або виправдання російської імперської політики.
- Публічне **використання продукції, що містить символіку російської імперської політики**, крім передбачених законом винятків.
- Публічне **заперечення злочинів і репресій** проти українського народу.

**ЩО ЗАБОРОНЯЄ ЗАКОН?**

- **Пропаганду** російської імперської політики.
- **Символіку** російської імперської політики у публічному просторі, крім прописаних у законі винятків.
- **Присвоєння назв**, які гloffікують, увічнюють, пропагують або містять символіку російської імперської політики та сучасної РФ як держави-агресора, географічним об'єктам, юридичним особам та об'єктам права власності.



URL: <https://uinp.gov.ua/aktualni-temy/poyasnyuyemo-zakon-pro-dekolonizaciyu-infografika>

Додаток Б. Публікації В. Кирилюка з теми дослідження.

Стаття:

1. Кирилюк В. В. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. Вип. 15. Т. 1. С. 30–33

Тези конференцій:

2. Кирилюк В. Поняття «історичної політики» в «пострадянській історіографії». *Травневі студії: історія, міжнародні відносини, філософія: Збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених «Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія»* / за ред. Ю. Т. Темірова. Вип. 6. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С. 359–361.

3. Кирилюк В. Політика історичної пам'яті в Україні: її основи та цілі. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини: Збірка матеріалів V Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2023: історія та міжнародні відносини в інформаційному протистоянні»*. Вип. 8 / за ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023.

4. Кирилюк В. Закони України, в яких згадується про національну пам'ять. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі»*. Київ, 15 листопада 2023 р. (станом на грудень 2023 р. – в процесі друку).